

KOMMENTÁR A TIZENKÉT PRÓFÉTÁHOZ

VIII.

MAL'AKI PRÓFÉTA KÖNYVE

**IRTA:
DR. KECSKEMÉTHY ISTVÁN**

MALAKI KÖNYVE.

I. BEVEZETÉS.

Mint láttuk (Hagg. Bev. 43. 44. 1. és Zak. Bev. 68. 69. 1.) Haggai és Zekarja buzgólkodásának sikerült a jeruzsálemi templomépítés ügyét annyira dűlőre vinni, hogy az 516-ban befejezésre is jutott I. Dárius Histaspis (521—486) uralkodása alatt. A zsidó felfogás szerint ezzel letelt a babiloni fogság hetven (586—516) esztendeje; és így bár a nemzet életében semmi féle külső változás nem történt, a le'keken mégis bizonyos megkönynyebbülés érzete lett urrá. Voltak, kivált az előkelők és főképp a papok közt sokan, akik azt a meggyőződést hirdették, hogy ezzel a mesási váradalmak is beteltek és ettől fogva a nemzet már a rég várt mesiai idöket éli. Akik pedig ebben a nézetben nem osztoztak, azok is elnyomták csalódottságuk érzetét és őszintén részt vettek az általános örömben, ami minden zsidó szívét eltöltötte a templom felépítésével elért ragadhatatlanul nagy siker gondolatára. Mert a jeruzsálemi templom lett most már az egyetemes zsidó szellemi élet központja, mely az egész világon élő zsidóságot egy éleben egységbe foglalta össze, és amelyet az a tóra igazgatott és irányított, amit itt adtak a papok. A tóra-adás azonban most már az írott tóra, főképp a deuteronomium alapján történvén, a templom felépülése által annak tekintélye is nagyobb és megszabottabbra kiharó lett. Nem különben nagyot emelkedett általa Jeruzsálem fénye és méltósága is. Mind ez igen emelőleg hatott a zsidó öntudatra; és ugyanilyen mértékben természetesen a szomszéd népek irigységére és zsidógyűlölésére is. De mindezt homályba borította az universalismus fényes gondolata, melyet a templom új erőre szült, és amelynek valóságos monumentumává lett: csak egy igazi templom van az egész világon, a Jeruzsálemi; és csak egy igazi isten, Jahve. Hiába áskálódtak (Esdr 4, 6 skv.) a szomszéd népek a zsidók ellen meglehetősen sikerrel I. Xerxesnél (485—465), aki irántuk, úgy látszik, nem nagy jóindulattal viseltetett; hiába volt a hithű zsidóknak minden elzárkózási törekvése: azért az universalismus gondolata a gyakorlatban mégis csak erősen éreztette hatását. Ez főképpen abban nyilatkozott, hogy azok felett a vallási akadályok felett, amelyek eddig a szomszéd népekkel való összeolvadást (mert hiszen rokon népek voltak, sőt a samaritánusok voltak az igazi izraeliták utódai, a közeledést, sőt egybeolvadást tehát érdekeik kölcsönösen kívánták volna) ha meg nem gátolták is, de megnehezítették, egyre jobban kezdtek el-

nézni. Így a júdai gyülekezet az előkelőbb samaritánus és egyéb családokkal való összeházasítás, és azoknak a zsidók közt való letelepedése által jólétben, külső tekintélyben egyre nőtt, kivált I. Artaxerxes (465—425) alatt, aki a zsidók iránt, elődével ellentétben, jó indulattal viseltetett. De ennek a külső gyarapodásnak az ára a belső tömörség meglazulása lett. Az új jövevények u. i. a dolog természeténél fogva a gyűlöletnek világias gondolkodású elemeihez, mint szabadlívűekhez csatlakoztak, és azokat erősítették. Vallásos gondolkozásuk különben is rokon volt: előnyösnek tartották az ősi és annyi csodálatos jel által hitlesített jeruzsálemi kultusz közösségébe való tartozást; de visszautasították, sőt a jövevények egyenesen kárhozatosaknak és nevetségeseknek tartották azokat a messiási váradalmakat, amelyeknek megvalósulásáért a zsidóság híthű része a törvény ígáját magára vette. Az a burkolt tagadás így, hogy a templom felépülése óta már benne élünk a messiási üdvben, lassanként egészen nyílt, sőt kihívó tagadásba ment át; ami a híthűeket annál is inkább keserítette, mert a tényleges viszonyok a kételkedőknek adtak igazat. Már annyi éve kész a templom, és még mindig semmi nyoma az üdv felvirradásának. Sőt. Azoknak, akik nyíltan tagadják a messiáshitet és az ítéletet, jó dolguk van; a híthűek pedig szegénységben és nyomorban élnek. Az eredendő szegénységet, amiben a fogságból hazatért telepeseknek éppen a legbuzgóbb része nyomorgott, ez időben még a sáskajárás is fokozta. Így a skepsis magvai termékeny talajba hullottak. Az emberek kétségbe estek Jahve szeretete felől; kultuszi kötelezettségeiket csak lanyhán, elkényszeredve teljesítették, a családi élet meglazult, a válások (jó részt a műveltebb, finomabb idegen asszonyok kedvéért) napirenden voltak, és az erkölcsi anarchia már annyira ment, hogy azt hirdették, hogy nincs különbség hívő és hitetlen, igaz és bűnös között, nem lesz ítélet, hiábavaló tehát az istentisztelet is. Ennek az anarchikus szellemnek a terjedése még egy részről sok híthű zsidót megejtett, addig más részről a régi ellentétet kiélezte és gyűlölködővé tette az igazán híthűek és a világias gondolkodásúak között. Egymás meggyőzéséről, az ellentétek békés kiegyenlítéséről szó sem lehetett ily körülmények közt: az egységet csak úgy lehetett megmenteni, ha valamelyik túlsúlyra vergődik és elnyomja a másikat. E harcban a közönség zöme, mint ez lenni szokott, a két tábor tulajdonképeni harcosai közt imbolygott, sokszor öntudatlanul, de mindig tanácstalanul. Ez ahoz a párthoz fog csatlakozni, amelyik végleg felülkerekedik. A tulajdonképeni harcosok közül a szabadlívűek oldalán volt a vagyon, rang, tekintély és a hatalom. Ezzel szemben a híthűek oldalán csak meggyőződésük ereje és a tömeg homályos és bátoratlan rokonérzése volt; ezzel pedig nem lehetett csatát nyerni. De velők volt még a fogságban visszamaradt és Perzsiában jó módban élő zsidók élénk rokonszenve, sőt tényleges támogatása is, és ez sokat ért. A templomépítés ügyét is ezek vitték diadalra; rájuk esett tehát most is a híthűek tekintete,

mikor arról volt szó, hogy a fogságban megérett és otthon immár veszendőbe indult vallásos eszményeket meg kell menteni. Azok még őszintén lelkesedtek ezekért az eszményekért és reményekért, amelyek megvalósulásának feltételét a jeruzsálemi gyülekezet hitéletének tisztaságában és erejében látták, és éppen ezért azt mindig nagyon szívükön viselték. Élükön ekkor Ezra állt, aki „erős szívvel törekedett keresni és cselekedni az Úr törvényét, és tanítani Izraelben a rendelkezéseket és ítéleteket“. (Ezra 7, 10.) Ha valaki, hát ő juttathatta diadalra Jeruzsálemben a hithűek ügyét, mert a meggyőződés ereje mellé ő szerezhette meg Artaxerxestől a hatalom erejét is. Ezért míg Ezra nagy arányú tanulmányokat és előkészületeket tett a Jeruzsálembe menetelre, addig ott a hithűek úgy várták őt, mint Jahve angyalát, aki a rég sóvárgott üdv előkészítésére küldetik közéjük. Szinte előre érezték a hitetleneken vívándó diadaluk örömét.

Ebben a korban élt és működött Judeában, valószínűleg Jeruzsálemben, ez a férfiú, akinek könyvecskéje, mint a Tizenkét Proféták közt az utolsó, Mal'aki néven maradt reánk. Sem igazi nevét nem ismerjük (l. 1, 1. v-nél), sem életéről és családi viszonyairól nem tudunk semmit. Még a legenda is csak annyit tud róla, ezt is csak nevéből kombinálva ki, hogy alakja és tekintete oly szép volt, mint egy angyalé. Szellemi egyénisége azonban könyvében egészen előttünk áll. Egész lelkével a hithűek pártjához tartozik, azoknak vezérémbere, aki teljes meggyőződéssel küzd korának bomlasztó eszmeáradatai ellen, és Ezrának hazautazási tervét abban a komoly hitben támogatja és sürgeti, hogy az rövidesen véget fog vetni az ottani áldatlan állapotoknak, és az óhajtott üdv felvirradásának előkészítője, szinte előidézője lesz (3, 1).

Könyvecskénk oly világosan ezek ellen az eszmeáramlatok ellen küzd, és oly félreismerhetetlen célzásokat tesz az akkori viszonyokra és állapotokra, hogy azokat az elméleteket, amelyek más korra teszik keletkezését, bátran mellőzhetjük ma már. Így azt az elterjedt nézetet, mely azt a Nehemia első és második helytartósága közötti időre teszi; valamint azt (Winckler), mely e tekintetben még későbbre, a Makkabeus-felkelést közvetlen megelőző korra száll alá. Ebből csak annyi áll meg, hogy könyvünkben tényleg vannak makkabeuskori részletek. Mal'akról (nevezzük így profétánkat) származó darab hat van benne, u. m.: I. Jahve szerete praedestinatív; 1, 1-5. v. A destruktív szellem által a messiási várakalmak késése folytán Jahvének népe iránti szeretetében mármár megingott hitet azzal erősíti, hogy e szeretet, mint az Irás (Ézsau és Jákob példája) és a történelem (Edomnak nem régen történt pusztulása a Nabataeusok által) mutatja, feltétlen és örök. Ez a főtétele az egész könyvnek, melynek célja éppen annak kimutatása, hogy e szeretetnek olyan gyakorlati érvényesülése, amelyet a zsidók várnának, nem Jahvén mulik, hanem ő rajtuk; de Jahve az elébe felhalmozott akadályokat azért végre is el fogja távolítani

útjából, és pedig nem is sokára, és akkor megvalósítja szeretetét. Ezért a II. erről szól: Nem Jahve szeretete, hanem a népe fogyatékos: 1, 6-8. v.) Megfordítja az I.-ben visszatükröződő „polgári józan” okoskodást: ti a bajnak forrását Jahve szeretetének hiányában keresitek; pedig nem ott van, hanem a ti istenfélelmetek hiányosságában, ami a kényszeredett és silány áldozatokból világosan kitűnik. Ez a nyilatkozat is egyike azoknak, amelyek szerzőnket sokak előtt papias-leviticus szelleműnek tüntetik fel; holott ebben, mint a többi ilyenben is, épen az ő fenkölt prófétai szelleme nyilvánul meg. Mert ő az áldozatot (mint később [3, 7-12] a tizedet is) csak úgy értékeli, mint a Jahve iránti belső érzelem külső megnyilvánulását. III. A házassági elválások: 2, 10-16. v.) Ezeket mindjárt a kultuszi bűnök mellé állítja, ami szintén élénk fényt vet tiszta erkölcsi felfogására: a házassági elválásokban épen úgy, mint a kultuszi köteleességek elhanyagolásában, a jahvetisztelet őszinteségének és realis voltának hiányát látja és állapítja meg. Ebből mindenki láthatja, hogy a messiási üdv elmaradását, amiből a skepsis Jahve szeretetének tagadására jutott, mi okozta. Most áttér annak kimutatására, hogy ez a szeretet azért a Jahve napjának eljöveteleivel érvényesülni fog. IV. A szövetség angyla: Ezra: 2, 17; 3, 1. v.) E vallási és társadalmi bajokat, az azok gyökeréből, a skepsisből táplálkozó erkölcsi nihilizmussal együtt Jahve az ő szövetségangyla által el fogja az utból távolítani, és akkor megjelenik templomában, azaz, megvalósítja a várt üdvöt. Ez a szövetség-angyal, aki már indulóban van, nyilván Ezra, aki ekkor tette előkészületeit, és folytatta az otthon valókkal tárgyalásait nagy reformjára vonatkozólag. V. A tized körüli bűnök: 3, 7-12. v.) Ezen, immár teljesen pozitív, kilátások alapján felszólítja kortársait a megtérésre, amit, mint a II.-ben a tiszteletet, az áldozatban, a tized pontos megfizetésében lát. Ezt is a II.-nél mondtak értelmében kell venni. Mégis hogy épen a pontos tizedfizetést teszi a megtérés gyakorlati gyümölcsei közül az első helyre és abban látja minden többinek is rövid foglalatóját, annak három magyarázata van, u. m. az, hogy 1) ismerte embereit, akik sokkal könnyebben voltak rá vehetők a megtérésre, mint a fizetésre; 2) mikor épen a züllött egyházi élet reorganizálása volt tervbe véve, akkor az anyagi eszközök biztosítása nagyon fontos dolog volt; 3) és végül, ami talán itt először és legnagyobb súlylyal esik a latba, ekkor éppen saskajárásokkal okozott szűk termés és inség nyomorúságait nyögte a nép. Ebben az okoskodásban csak Hag-gait követte prófétánk. Valamint abban is, hogy a megtérésre nyomban a messiási kor boldogságának egyik részét, a bőséget helyezte kilátásba. VI. A Jahve napja: 3, 13-21. v.). Ebben végül összefoglalja tárgyalásai eredményeit, és mind azt, amit e nehéz időkben a hivek vigasztalására és erősítésére mondani akar. Azokat a destruktív beszédeket, amelyek a hívőket úgy megrendítik, Jahve hallja, és, ami fő, név szerint számon tartja azokat, akik e nehéz időkben is, a hitetlenek megvesztegető okoskodásával szem-

ben is őszintén hívek maradnak ő hozzá. A Jahve napja jön, és azon nyilvánvalóvá lesz, hogy milyen érdemes Jahvét tisztelni, milyen nagy különbség van az igazak és istentelenek között: azok ezeket porrá fogják tiporni. A két párt között tehát ekkor már igen éles volt az ellentét; de az idegen-gyűlölet és a vegyes-házasságok iránti ellenszenv, úgy látszik, csak Ezra megérkezése után lobbant igazán lángra. Mal'aki még csak a rothasztó közszellem ellen küzd; de nem gondol arra, hogy ennek fő-, talán egyedüli forrását a gyülekezetbe beplántálódott idegenekben keresse. Könyvünk e szerint egységes, tervszerűleg haladó, jól elrendezett és beosztott kerek egész. A későbbi toldásokat ezért nem nehéz kiválogatni. Ebben segítségünkre van írónk gondolkodásának, előadás módjának és irányának jellegzetes eredetisége is. Felállít egy tételt, azzal szembe állítja a hallgató ellenvetését, hogy azt megcáfolhassa, és így jut el aztán tulajdonképeni tárgyához. Ez formailag hasonlít ugyan a talmudisták iskolás modorához, de lényegileg távol van attól. Ez Mal'aki egyéni sajátossága, aki, bár versben ír, már inkább rétor, mint poéta, és olvasóira azzal is hatni akar, hogy ellenfeleinek nagyon népszerű eszméit pongyolára vetköztetve, a gyermeket nevének nevezve állítja eléjük. Könyvünkben sokkal több későbbi toldás van, mint a magyarázók eddig gondolták; és pedig majd mind olyanok, amelyeket sokan a legjellegzetesebb mal'aki résznek tartottak, mint a vegyes házasságokról, papokról és Ilyés visszajöveteléről szólók; és az is, hogy napkelettől napnyugtáig Jahvénak áldoznak a pogányok. Ezekre nézve l. a részletes magyarázatot.

Mal'akinak sem látomásai sem elragadtatásai nincsenek. Ezeket helyettesíti nála az eschatologikus világnézet, melynek alapján állva, ő is, mint a régi nagy próféták, Jahve szempontjából, az örökkévalóság szempontjából ítéli meg a véges dolgokat. A prófétai isteni ismeret magaslatán áll, mikor a vallásos viszonyt Jahve közt és népe közt az atya és fiú, egyben az úr és szolga viszonyának fogja fel, és úgy a kultuszi, mint az erkölcsi köteleességek teljesítését az e viszonyból folyó őszinte tisztelet külső megnyilvánulásának tekinti. Attól a papias fanatizmustól e szerint, amit némelyek szemére vetnek, egészen távol áll. Idegengyűlölettel is alaptalanul vádolják. A vegyes házasságok elleni rész nem tőle való, és Edom elleni jóslatában sem az idegengyűlölet nyilatkozik meg, hanem csak a talio gondolata érvényesül. Még a Jahve napját sem a pogányok megalázásának és a zsidók felmagasztalásának fogja fel, ami pedig régi kedves gondolata volt népének; hanem a zsidóság kebelében az igazak teljes diadalra jutásának. Vallásos eszményei természetesen azok voltak, amiket a fogságból hazatért zsidók vittek magukkal, és az is kétségtelen, hogy azoknak megvalósítását Ezra reformjától várta; de azt is megállapíthatjuk egész bátran, hogy az a reform a valóságban sok tekintetben másként ütött ki, mint ahogyan ő elgondolta. A részletekben egyben-másban talán nem ment volna annyira, mint Ezra és Nehemia, de az kétségtelen, és ebben van

vallástörténeti jelentősége, hogy az üdv megvalósulásának feltételül ő is, mint ezek, az őszinte vallásosságot és szervezett egyháziasságot tette. Hanem ő, ezektől eltérőleg, a fősulyt az előbbire helyezte.

II. FORDÍTÁS.

Ilyen betűkkel van szedve az, ami Mal'akitól ered; *ilyennel a bármely kézből eredő toldások, és ilyennel a toldásokban levő toldások.*

1. 1. *Orákulum.* Jahve szava Izrálhez, *Mal'aki által.*
2. Szeretlek titeket, azt mondja Jahve,
És ti azt mondjátok, Mennyiben szeretsz bennünket?
Nemde testvére Ézsau Jákobnak, mond Jahve
3. És én mégis Jákobot szerettem, ³Ézsaut pedig gyűlöltem;
És hegyeit pusztaságá tettem,
És örökségét pusztalakkokká.

4. Ha azt mondja Edom, Leromboltattunk,
De újra építjük a romokat;
Igy szól a seregek Jahvéja:
Ők építenek, én meg lebontom! és istentelen határnak
hívják őket, és annak a népnek, melyre örökre haragszik Jahve,
5. És szemeitek meglátják, és magatok mondjátok majd:
Jahve nagy, túl Izrael határán!

6. Fiú atyát tisztel, és szolgál az urát:
Hát, ha atya vagyok, hol, van tiszteletem;
És ha úr vagyok, hol az én félelmem,
Azt mondja a seregek Jahvéja nektek,
Oh papok, kik kevésbe veszitek nevemet,
És azt mondjátok: mennyiben vettük kevésbe nevedet?
7. Kik oltáromra megfertőztetett kenyeret hoztok,
És azt mondjátok, Mennyiben fertőztettük meg azt?

- Annyiban, hogy azt gondoljátok, Jahve asztala kevésbe veendő,
8. És ha vakot hoztok áldozni, nem baj;
És ha sántát és beteget hoztok, nem baj,
Vigy csak ilyet a pasádnak:
Kedvét leli-é benned, vagy kegyesen fogad-é,
Azt mondja a seregek Jahvéja.

* * *

9. *Most hát könyörögjete Isten előtt, hogy könyörüljön rajtunk;*
Ti állatatok lett ez:
Kegyesen fogadhatja-é valamelyikőtöket?
Azt mondja a seregek Jahvéja.

1,10. Bár valaki közületek be is zárná az ajtókat,
 Hogy ne gyujtanátok fel oltáromat hiába :
 Nincs kedvem bennetek, azt mondja a seregek Jahvéja,
 És áldozatot nem veszek szívesen kezetekből.

11. Mert napkelettől nyugotig
 Nagy a nevem a pogányok között ;
 És minden helyen tömjént hoznak nevemnek,
 És tiszta áldozatot.
 Mert nagy a nevem a pogányok között,
 Azt mondja a seregek Jahvéja.

12. Ti pedig megszentésértelenítitek azt,
 Mikor azt gondoljátok, hogy Jahve asztala megfertőz-
 [tetni való,

És kevésbe veendő gyümölcs az étele,
 13. És azt mondjátok, Ime, mily fáradság!

És megvetitek azt, azt mondja a seregek Jahvéja,
 És hoztok lopottat, és a sántát és a beteget.
 Így hozzátok az áldozatot:
 Szívesen vehetem-é kezetekből? azt mondja Jahve.

14. És átkozott az álnok, akinek van hiába a nyájában,
 És mikor fogadást tesz, rokkantat áldozik az urnak!
 Mert nagy király vagyok én, azt mondja a seregek Jahvéja,
 És nevem félelmes a pogányok között.

* * *

2,1. És most a tietek ez a parancs, oh papok.

2. Ha nem hallgattok
 És ha nem veszitek szívetekre
 Hogy dicsőséget adjatok nevemnek
 Azt mondja a seregek Jahvéja,

Hát rátok küldöm az átkot,
 És megátkozom áldásaitokat.
 (És meg is átkoztam azt, mert nem veszitek szívetekre.)

3. Ime én elátkozom karotokat,
 És ganéjt szórok orcáitokba,
 Ünnepeitek ganéjját, és ahoz visznek benneteket,

4. És megtudjátok, hogy én küldtem
 Hozzátok ezt a parancsot,
 Hogy szövetségem legyen Lévível,
 Azt mondja a seregek Jahvéja

5. Szövetségem volt vele

Az élet és a béke,

És félelmül adtam őket neki és félt engem,

És nevem előtt rettegett ő,

2, 6. *Hűség tőrāja volt a szájában,*

És álnokság nem találtatott ajkain ;

Békességben és egyenességben járt velem,

És sokokat megtérített a bűnből.

7. *Mert a pap ajkai tudományt őriznek,*

*És tőrárt keresnek szájából, mert a seregek Jahvé-
jának angyala ő,*

8. *De ti eltévedtetek az útról,*

Elbollasztottatok sokakat a tóra által:

Megrontottátok a Lévi szövetségét,

Azt mondja a seregek Jahvéja.

9. *Azért én is lenézettek és alacsonyakká tette-
lek titeket az egész népnél, aszerint amint nem
őrzitek meg utaimat, és személyt válogattok a
tórában.*

10. *Nem egy atyánk van-e mindnyájunknak,*

Nem egy Isten teremtett-e bennünket?

Miért csaljuk meg egymást,

Hogy atyáink szövetségét megszenteltelenítsük ?

11. *Csált Júda és szörnyűség*

Történt Izráelben és Jeruzsálemben ;

*Mert megszenteltelenítette Júda Jahve szentségét, melyet
[szeret,*

És idegen isten leányát vett nőül.

12. *Irtsa ki Jahve annak a férfinak,*

Aki ezt megteszi,

Jákob sátraiból őret s felelőjét,

S a seregek Jahvéjához áldozat vivőjét.

13. *Ezt is teszitek másodszor,*

Elborítjátok könnyel Jahve oltárát

Azon való sírással és sóhajrással,

Hogy már nem fordul az áldozathoz,

És hogy nem fogad el kedveskedést kezeitekből,

14. *És azt mondjátok, Miért ?*

Azért. hogv lahve tanúságot tett közted

És ifjúkori feleséged közt;

Akit te megcsaltál,

- 2, 15. Pedig ő nemzetedbeli és hitfeled: 15. v.) *És nem tette meg egy, pedig lelki testvére volt neki? De mit keresett az az egy? isteni magot! Hát vigyázzatok magatokra, és ifjúkori feleségedet meg ne csald.*

16. Mert gyűlölöm a válást,

Azt mondja Jahve, Izrael Istene,
és aki erőszakot borít ruhájára, azt mondja a seregek Jahvéja: *hát vigyázzatok magatokra és ne csaljatok.*

* * *

17. Elfárasztottátok Jahvét beszédeitekkel,

És azt myndjátok, Mivel fárasztottuk el?

Azzal, hogy azt mondjátok, Minden gonosztévő

Jó a Jahve szemeiben;

És: Azokban gyönyörködik Ő!

Vagy: Hol az ítélet Istene?

- 3, 1. Ime én elküldöm angyalomat,

Hogy utat tisztítson szíнем előtt:

És egyszerre eljő templomába

Az úr, akit ti kerestek;

A szövetség angyala pedig, *akit ti kívántok*, immár jön,

Azt mondja a seregek Jahvéja.

* * *

2. És ki birja ki eljövételének napját,

És ki az, aki megáll megjelenésekor?

Mert ő olyan, mint az ércolvasztó tüze,

És mint a ruhamosók lugja;

3. És leül ércolvasztani,

És ezüstöt tisztítani.

És megtisztítja Lévi fiait,

És megderíti őket, mint az aranyat és az ezüstöt,

És Jahvé áldozat vivőivé lesznek igazságban,

4. És kedves lesz Jahvénak Juda áldozata;

És Jeruzsálem, mint az ősi napokban,

És mint a régi esztendőkben.

5. És elközelgek hozzátok az ítéletre,

És siető tanu leszek:

A varázslók ellen és a házasságtörők ellen,

És a hamisan esküvők ellen;

És akik megrövidítik a bér munkás bérét,

Az özvegyet és árvát;

*És akik jövővényt forgotnak ki, és nem félnek engem,
Azt mondja a seregek Jahvéja.*

- 3, 6. *Mert én, Jahve, meg nem változtam,
És ti, Jákob fiai, ki nem merültetek:*
7. *Atyáitok napjaitól fogva eltértetek szabványaimtól,
És nem tartottátok meg.*

* * *

*Térjetez hozzám, hogy hozzátok térhessek, azt mondja a
seregek Jahvéja,*

- És azt mondjátok, Miben térjünk meg?*
8. *Megröviditheti-é ember Istent,
Hogy ti engem megrövidítetek?*
És azt mondjátok, miően rövidítünk meg?
A tizedben és a rovatalban.

9. *Ti vagytok az átokkal megátkozva, és ti rövidítetek meg
engem, oh egész nép!*
10. *Hozzátok be az egész tizedet a raktárba,
Hogy legyen élelem házamban;
Kisértetek csak meg ezzel,
Azt mondja a seregek Jahvéja,
Ha nem nyitom-é meg nektek az ég csatornáit,
És öntök-é ki nektek áldást elégségig?*

11. *És elátkozom éitetek az evőt,
Hogy ne rontsa el nektek a talaj gyümölcsét,
És ne rugjon el a szőlő a mezőn, azt mondja a
seregek Jahvéja.*
12. *És boldognak mond titeket minden nemzet,
Mert ti lesztek a jótetszés országa,
Azt mondja a seregek Jahvéja.*

*

13. *Merézek lettek ellenem beszédeitek; azt mondja Jahve,
És azt mondjátok, Mit beszélgettünk ellened?*
14. *Azt mordítátok, Hiába való Istent tisztelni,
És mi haszna, hogy megtartottuk szolgálatát.
És hogy gyászban járunk a seregek Jahvéja előtt?*
15. *Most hát mi boldogoknak mondjuk a kevélyeket!*

*Gyarapodtak is istentelenséget cselekvők,
Istent is kísértettek, mégis megmenekültek.*

16. *Akkor beszélgettek Jahve féltői egymással;
Jahve pedig figyelt és hallgatta.
És emlékkönyv íratott színe előtt
Azokról, akik Jahvét félik és nevét megbecsülik.*

- 3, 17. És lesznek nekem, azt mondja a seregek Jahvéja,
 Azon a napon, amelyet én szerzek, tulajdonom;
 És kedvezek, mint férfi kedvez fiának,
 Aki néki szolgál.
18. És ismét meglátjátok a különbséget az igaz és az isten-
 [telen között,
 Isten tisztelője közt és a közt, aki őt nem tiszteli.
-
19. *Mert imé az a nap jön, égve, mint a kályha; és a kevé-
 lyek mind és az istentelenség cselekvői mind polyvává
 lesznek, és megégeti őket az az eljövendő nap, azt
 mondja a seregek Jahvéja, úgy hogy nem hagy nekik
 gyökeret és ágat.*
20. És két nektek, nevem félői; igazság napja, és gyógyulás
 [a szárnyain,
 És előjöttek és ugrándoztok, mint az istálló borjak;
21. És széttiporjátok az istentelenekeket,
 Mert porrá lesznek talpaitok alatt
 Azon a napon, amelyet én szerzek.
 Azt mondja a seregek Jahvéja.

* * *

22. Emlékezzetek meg Mózesnek, szolgáltnak törájáról,
 Amelyet parancsoltam a Hórebbe
 Egész Izráelre nézve
 Szabványokul és jogszabályokul.
-

23. Ime én elküldöm nektek
 Illyést, a prófétát,
 Mielőtt eljön Jahvé napja,
 A nagy és a félelmes.
-

24. És atyák szívét fiakhoz fordítja,
 És fiak szívét atyáikhoz:
 Nehogy eljöjjenek és megverjem
 Az országot szentségátokkal.
-

III. RÉSZLETES MAGYARÁZAT.

1. A felirat.

(1, 1.)

Könyvecskénk eredetileg névtelenül jelent meg, de nem minden felirat nélkül, mint némelyek vélik. A mai felirat élén álló *Órákulum* szót (melynek magyarázatát l. Náh 1, 1-nél), az a későbbi szerkesztő tette ide, aki ebben a Zak, 9,¹ — Mal. 3, 24-ben foglalt 9 fejezetet Zak. 9, 1; 12, 1. és Mal. 1, 1-nél három egyenlő

részre osztotta. **Jahve szava Izráelhez**, ez lehetett az eredeti felirat. E mű, noha már erősen az eschatológiára hajlik, minden tekintetben, úgy formailag, mint tartalmilag prófétai munka, mely oly világos prófétai öntudatot árul el, hogy szerzőjéről bátran feltehető, hogy tartalmát Jahvéól vette és Jahve szava gyanánt adta közre; annyiival is inkább, mert ő maga az egészen végig teljesen háttérbe szorúl. Izráel alatt itt már természetesen a fogság utáni nyelv szokának megfelelőleg Júdának a fogságból visszatért és az otthon maradottakkal valamint a löbbi törzsek maradványaiból hozza csatl. kozottakkal egyesült maradékát kell érteni, mely főleg Jeruzsálemben és annak környékén volt letlepedve. De már ami ez után következik: *Malaki által*, az egy későbbi magyarázó toldása. A *bejad* = *keze által* (1. Hagg. 1, 1.) kifejezés nem az író prófétai öntudatát, hanem a magyarázó theologiai felfogását árulja el, amely szerint a próféta gépies eszköze az isteni szónak. A *Mal'aki* név történetiségét nyelvtani alapon támadni lehet, de lehetetlenségét kimutatni nem. A név minden esetre a *mal'ak* (= követ, angyal) szótól származik. Ha a végén az *i*-t az *l*-ső személyi birtokos személyragnak vesszük, akkor természetesen lehetetlen nevet nyerünk: *Angyalom*. Nem képzelhető, hogy valakit valaha így hívtak volna hivatalosan. De lehet ez az *i* melléknév-képző is, vagy *jah* (= Jahve) szó rövidítése is. Az első esetben ezt jelenti: *Angyali*; a másodikban ezt: *Jahve angyala*. A görög átírás, *Malachias*, ez utóbbit támogatja. Nyelvtanilag ez egyik sem lehetetlen; de tulajdonnévnek mégis feltűnő. Jonathan targumának ide tett megjegyzése szerint: *culius nomen appellatur Ezra scriba*, Ezra díszneve volt ez; mely felvétel közvetett bizonyíték a mellett az elméletünk mellett, hogy 3, 1-ben a „szövetség angyala” Ezrát jelenti. És a LXX. fordítója sem tekintette ezt tulajdonnévnek, hanem lefordította egyszerű főnévnek, *mal'akó*-t olvasván *maláki* helyett: *en cheiri angelou autou*. Hogy pedig ő kit értett itt Jahve angyala alatt, azt nem alaptalanul következtethetjük ide szűrt toldásából: *thesthe dé epi tas kardias hümon*. Ez szemmel láthatólag a Hagg. 2, 15. 18. *szimu ná' lebabkem* szavainak prófeciánkra való alkalmazása, mely azon a vélelmen alapszik, hogy itt ugyanaz beszél, aki ott, azaz Haggai. Őt u. i. Hagg. 1, 13. egyenesen *mal'ak jahve*-nak nevezi, míg Mal. 3, 1-ben meg Jahve így szól: „íme én elbocsátom angyalomat (*mal'aki*)”: e kétőnek egybevetéséből könnyű volt tehát kikombinálni, hogy ama *mal'ak jahve* és eme *mal'aki* egy és ugyanazon személyre vonatkozik, t. i. Haggaira. Ennek feltüntetésére írta tehát az 1, 1-be a 3, 1. alapján a *bejad mal'aki* szavakat egy magyarázó akkor, amikor könyvecskénk a Zak. 9, 1 — Mal. 3, 24. egységes névtelen gruppból az *orákulum* felirat által már külön volt szakítva. Bár tehát így ismeretlen prófétánk nevét, noha lehetetlennek nem mondhatjuk, történetinek nem tekinthetjük; azért őt a régi megszokás alapján ezentúl is csak *Mal'akinak* nevezzük.

2. Jahve szeretete praedesztinativ.

(1, 2—5.)

2x6 soros strófa. Miután a templom felépítése (516) nem váltotta nyomban valóra a próféták hívóinek naiv és vérmes messiási váradalmait, újra kezdtek a gyülekezetben felül kerekedni a világias érzületű „józan“, azaz a kézzel fogható anyagi haszonnak élő közönyös elemek. Ezekkel szemben prófétánk itt annak a gondolatnak, ami Zekarja kijelentésének volt a tengelye, hogy t. i. Jahve a külső viszonyok ellenkező látszata mellett is szívén viseli népe sorsát, és buzgón munkálkodik a messiási jövődő megvalósításán, most elvi alapját tárja fel: Jahve szeretete, melyen e remények alapúlnak, nem esetleges, nem külső viszonyoktól, vagy akár a nép minőségétől függő, hanem feltétlen, amelynek indító oka egyedül Jahvéban van. A kegyelemből való kiválasztás és praedestinatio ösztönszerű csiráját látjuk itt, mint Pál éles szeme meg is ragadta Róm. 9, 13-ban. Szerzőnk a Gen. 25, 23-ból indul ki, amely szerint Izrael és Edom között Jahve már akkor választást tett az előbbi javára, mikor azok ősatyái, Jákob és Ézsau, még meg sem születtek. Ez a választás éppen Mal'aki nemzedékének szemeláttára effektualódott igen világosan abban, hogy a fogságból hazatért Izraelnek nemzeti és vallási újraszervezkedése, ha teljesen be nem fejeztetett is, de bizonyos elhatározó pontra jutott a jeruzsálemi templom felépülésével; ellenben ugyanez időtájt Edom ősi hazáját teljesen feldúlták és elfoglalták a nabataeusok, akik az ismeretlenség homályából éppen az 5-ik század elején merülnek fel, hogy egy erős birodalmat alapítsanak, amelynek központja a régi Idumaea lett. Az antik ember előtt ez Jahve szeretetének, illetve gyűlöletének tényleges megnyilvánulása; amire prófétánk a közönyösök destructiv törekvésű beszédeivel szemben kötelességének tartja rá mutatni. Abból pedig, hogy ez a választás feltétlen, következik az, hogy örök is. És éppen ez a nagyon biztató Izrael jövőjére nézve. Edom nem mondhatja, hogy az ő veresége csak időleges, csak átmeneti, és ő azt ki fogja heverni, mert Jahve gyűlölete az ő pusztulását munkálni soha meg nem szűnik. Ennek igazságát is meg fogja látni Izrael egyszer, t. i. Jahve napján, és akkor magasztalással fogja megtapasztalni, hogy Jahve hatalma túl t rjed Izrael határán. Ebből a negativumból, Edom végleges pusztulából következik a positivum, Izrael építése. Amint Jahve gyűlölete Edomot örökké és véglegesen rontja: úgy az ő szeretete Izraelt örökké építi és véglegesen fel fogja építeni. Ezt a következtetést azonban prófétánk itt nem vonja le, mert a következőkben éppen arra mutat rá, hogy Jahve szeretetének ezen építő erejét éppen maga Izrael gátolja abban, hogy szemmel látható sikereket hozzon létre: magának ennek a positivumnak levonását pedig a nagyobb hatás kedvéért az olvasó: a bizza. És éppen ez az elhallgatott tétel próféciánk magva, és egyben az egész könyvecske főtétele is. „Jahve szeretete éppen úgy feltétlen és örök,

mint gyűlölete“, mondja próféciánk; és „bármennyire is akadályozzák ebben a népek jó és rossz törekvései, a Jahve napjára mind a kettő meg fogja érlelni a maga gyümölcsét“, fejtik továbbkönyvecskénk többi próféciái.

Első strofa: 2, 3. v.) Edomnak nem régen, az 5-ik század elején történt pusztulására, mint a Gen. 25, 23-ban rejlő jóslat teljesezésére mutat rá a kishitűekkel szemben annak igazolására, hogy Jahvének a két különböző sorsú testvérmemzethez való viszonya nem esetleges, hanem kezdettől fogva megállapított és változatlan isteni alapelven nyugvó; tehát Izráelhez való szeretete, ha talán a külső helyzet és körülmények ost nem mutatják is azt, szintén változatlanul fennáll. **2. v.) Szeretlek**, a héberben perf. van, a múltban bevégzett, de eredményében és hatásában a jelenben is fennálló cselekvény jelölésére, **titeket, azt mondja**, a héberben szintén perf., t. i. éppen az imént mondta **Jahve** a próféta által. Ez a megvitatandó és bebizonyítandó tétel. Erre következik az ellenfél ellentétele, jó zsidó szokás szerint kérdés alakjában: **És ti, Izráel hiteltelmei, azt mondjátok**: a héberben ez is perf., **menyinyiben, hén, miben szeretsz** (a perf.-ra nézve l. fentebb) **benünk**: miben mutatod ki szeretetetedet? A külső körülmények, menési remények elmaradása, stb. az ellenkezőt mutatják. Erről következik az ellentétel megcáfolása Jahve részéről, ami jó zsidó szokás szerint szintén kérdéssel kezdődik. **Nemde testvére Ézsau Jákobnak, mond Jahve**. Igenlő feleletet váró kérdés. Ézsau és Jákob, akik ekkor már ősi mythologiai alakokból tisztára nemzeti hőökké lettek, mint a két rokon nép törzsatyái, testvéreként szerepeltek a nemzeti tudatban. Ebből pedig közönséges gondolkodás szerint az következne, hogy Jahve egyforma indulattal viseltetett irántuk; de nem így történt. **És én mégis**, a vád adversatív értelemben áll, a névmás az igében benne foglaltatik, **Jákobot szerettem**, **3. v.) Ézsaut pedig gyűlöltem**, ez célzás a testvérek ismert egyéni történeteire; **És hegyeit pusztasággá tettem**, **És örökségét pusztalakokká**, héb. *puszta sakáljaiévá*; de mivel a *tan* (=sakál) máskülönben csak *tannim* vagy *tannin* alakban fordul elő, a *letannót* szó itt gyanús, és jobb helyette a LXX eisód-mata erémón-ja nyomán *lin'ót*-ot olvasni; ha nem akarjuk felvenni Feyerabenddel, hogy volt egy *tannáh* csak plur. *tannót* „lakás“ jelentésű szó. Ez meg utalás Edomnak mint népnek és az ő országának a nabataeusok által az ötödik század elején történt felűlítésére. Ez az esemény Izráelre igen nagy hatással volt, amit mutat az, hogy a próféták több helyt foglalkoznak vele, így Jes 15, és Obadja is. Prófétiánk ezt Jahve Izráel iránt táplált szeretetének bizonyosságául hozza fel; mert Edom pusztulásával körül-belül egy időre esett a fogságból való hazatérés, a templom felépülése és a nemzet új szervezkedése. Ez az ellentét pedig, mely így e két nemzet sorsának jelen alakulásában mutatkozik, azon az ellentéten alapszik, amely Jahvének irántok táplált érzületében már születésök előtt fennállott (l. Gen. 25, 23.)

Második strófa: 4. és 5. v.) Jahvének az az érzülete, amelyen a két nemzet sorsának imént feltárt alakulása alapszik, nem csak az ő születésök előttről való, tehát feltétel, hanem változhatatlan és örök is. Edom hiába próbál azzal vigasztalódni, hogy majd kiheveri a csapást; mert Jahve gyűlölete teljes munkát fog végezni. Az a nap, mikor ezt Izráel meglátja majd, természetesen a Jahve napja lesz. Ugyanekkor fog nyilvánvalóvá lenni szeretetének bekoronázott munkája is Izraelen; de ennek megálapítását is az olvasóra bizza szerzőnk. 4. v.) **Ha azt mondja Edom: leromboltattuk, De váv advers. újra építjük a romokat,** héb. *visz-szatérünk és építünk romokat*, a nemzeti lét újra szervezésének és megerősítésének képe. Ezzel szemben így szól **a seregek Jahvéja: Ők építenek, én meg lebontom:** nemzeti életüket többé soha nem tudják konszolidálni, mert Jahve minden törekvéseket meghiúsítja és erő kifejtéseik eredményeit megsemmisíti. Szóval, mint a következő betoldás: *és istentelen határnak*, héb.: *istentelenség határának hívják őket, és annak a népnek, melyre örökre haragszik Jahve*, megállapítja, Edom örökké a bűnösség állapotában és Jahvé haragja alatt fog maradni, ami az ő külső helyzetében, törekvéseinek sikertelenségében és nemzeti nyomorúságaiban nyilvánult meg interpolatorunk előtt. 5. v.) **És szemeitek meglátják,** most még csak annyit látnak, hogy Edom elpusztult, azt majd csak ezután, a Jahve napján látják meg, hogy örökre elpusztult, nem tud többé talpra állani, és akkor fogják belátni azt, amit a próféta már most lát, hogy t. i. Jahve gyűlölete, és így magától értetődőleg szeretete is örök és változhatatlan, és akkor *ti*, azaz, mivel az ige mellett a névmás nyomaték okáért van kitéve, tehát: **magatok mondjátok majd: Jahve nagy, tul Izráel határán!** *mél le:* nagysága felül haladja Izráel határát. Hogy prófétánk ezt a vallomást adja a Jahve szeretetéről majdan meggyőződendő nép ajkaira, abból az látszik, hogy sokan nem annyira Jahve szeretetében, mint inkább hatalmában kételkedtek; mert szerintők, és ez volt az általános felfogás, ha Jahve csakugyan szereti népét, és még sem segít rajta, akkor bizonyára nem is bír. Ennek az alattomos kételynek fényes megcáfolása lesz a Jahve napja.

3. Nem Jahve szeretete, hanem a népe fogyatékos.

(1, 6—14.)

2x6 soros strófa a 6—8. vkben, közbül a 6. v. végen egy distichon toldás; továbbá 6x4 soros toldás a 9x14 vkben, melyek közül az 5. el. öre a 6. v. betoldása szolgált alkalmúl. A két eredeti strófa a 1,2-5-nek a világos pendántja. Izráel fia és szolgálja Jahvének, és ezen a cimen panaszkolja fel, hogy nem tapasztalja részéről a megfelelő szeretetet: viszont azonban Jahve ugyanezen a cimen atyát megillető tiszteletet és urat megillető féelmet várna, de igazán nem tapasztalhat népe részéről. Könnyű volt a legegyszerűbb zsidónak is kitalálni, hogy a próféta miért mutat itt rá az

éremnek erre a másik oldalára is: hogy a kortársak ne Jahvéban, hanem önmagukban keressék az üdv késésének okát. És ez a két párdarab így egymás mellé állítva sokkal nagyobb írónak bizonyítja Mal'akit, mint eddig tartották. Valaki azonban, már egészen Ezra-Nehemia idejében, mikor a papok már nagyon kezdtek elvilágiasodni és a hithűek előtt egyre világosabbá lett, hogy miattuk késik az üdv, valaki akkor a 7. v. utolsó distichonának betoldásával az egésznek az élet a papok ellen fordította. Ezzel először is megszüntette a két párdarab világos correspondentiáját, továbbá pedig alkalmat adott egy későbbi szellemrokonának a 9—14. vben 5x4 soros strófa betoldásával, mely tovább variálja a papok kultuszi bűneit, és azt, hogy Jahve kedvetlenségének ők az okai. Ehez a 14. vben egy széljegyzet csatlakozik, mely a laikusok fogadalmi áldozatai körül elkövetett visszaéléseket rója meg.

Első strófa: 6, és 7, a. v.) A zsidók következetlenségének megállapítása: Jahvéhoz való kiváltságos viszonyukkal nagyra vannak, az abból folyó előnyök késését zokon veszik: azt meg észre sem veszik, hogy ők az abból folyó kötelességekkel adósok maradnak. **6. v.)** A tárgyalás módszere itt is ugyanaz, mint az előző próféciában, és a következőkben is. Csakhogy itt egy olyan tételből indul ki, amelynek igazságát a zsidók sem vitatják: **fiú atyát tisztel, és szolga az urát.** Az okoskodás következő láncszemét, mint általánosan ismertet és elfogadottat, elhallgatja, illetve alatta érti: Jahve atya és úr, Izráel pedig fiú és szolga. Erre jön az ellenvetés, az ebből a két tételből folyó conclusionak tagadása kérdés alakjában. A conclusio u. i. ez volna: tehát Izráel tiszti és féli Jahvét; és ez az, amit Jahve tagad a következő kérdésben: **Hát, a váv következtető, ha atya vagyok, ami vitán felül áll, hol van tiszteletem, t. i. az engem a fiak részéről megillető tisztelet, És ha úr vagyok, hol az én félelmem? t. i. a szolgák részéről engem megillető félelem, Azt mondja a seregek Jahvéja nektek.** A következő distichon idegen betoldás, melyet az interpolator szorosan az előző *lákem* szóhoz fűz: azt mondja Jahve *nektek: Oh papok, kik kevésbe veszitek nevemet, a „név“ magát Jahvé lényegét jelenti, És azt mondjátok: mennyiben,* héb.: *miben vettük kevésbe nevedet?* Ezzel az interpolator azt a véleményét fejezi ki és akarja masok előtt is világossá tenni, hogy itt a próféta a papok bűnét ostromozza. De a következő strófa világosan mutatja, hogy itt nem specialis papi bűnről van szó, hanem általános nemzeti bűnről, melyben legfőbbképen éppen a laikusok a hibásak. **7. v.)** A *lákem* magyarázatát tehát a 7a. v. adja: **Kik oltárom megfertőztetett kenyeret: áldozatot hoztok, És azt mondjátok: mennyiben fertőztettük meg azt?** héb.: *fertőztettünk meg téged;* de jobb az LXX szövege: *éliségésamen autous,* melynek alapján az újabbakkal mi is *gé'álnúhú-t* (tehát nem plur., hanem sing. 3-ik személyű suffixummal) olvastunk *gé'álnúká* helyett. Jahve oltárának megfertőztetésében nyilvánul összefoglalólag az iránta tartozó tisztelet és félelem megvonása: ez a distichon

tehát az általános tételből természet szerint következő conclusionak Izráelre vonatkozólag a második distichon kérdésében foglalt tagadását most positive adja. A zsidóknak ezzel szemben állított ellenvetését pedig úgy állítja ide, hogy azzal még jobban kiemeli azt, hogy a maguk részéről mily kevésbe veszik a Jahvéhoz való viszonyukból rájuk háramló kötelelességeket. Minden lelkiismereti aggály nélkül megfertőztetett áldozatot visznek az oltárra, s még azt kérdik, hogy mivel fertőztették meg azt?

Második strófa: 7b 8. v.) Annak kifejtése, hogy mennyiben visznek a zsidók megfertőztetett áldozatot Jahvénak, és hogy mennyiben nyilvánul ebben iránta való tiszteletlenség. Röviden: abban nyilvánul a zsidóknak Jahve iránti tiszteletlenségek, hogy olyan áldozatokat visznek neki, amilyen ajándékokat a pasának nem mernek vinni, mert az kidobná őket. A zsidók ellenvető kérdésére a felelet a 7b. vben: **Anniban** (ez a *be praep.* az ige inf.-a előtt) fertőztetitek meg oltáromat, **hogy** (ez az inf. felbontása) **azt gondoljátok**, héb. **mondjátok** (inf. plur. 2 ik szem. suffixummal), de ez a mondás nem szóval történt, mert hiszen a zsidók tagadták, hogy ők Jahve oltárát kevésbe vennék; hanem csak cselekedeteikből olvassa fejökre a próféta, hogy tényleg mégis így gondolkodnak, magokban így beszélnek: **Jahve asztala**, az oltár, **kevésbe veendő**, nif. part.: kevésbe venni való, **8. v.)** És, miután így gondolkoznak, nem csinálnak lelkiismereti kérdést abból, hogy milyen áldozatot vigyenek neki: **ha vakot hoztok áldozni, nem baj**, t. i. ti szerintetek nem baj; holott tudva levő (Deut. 15, 21), hogy áldozatul csak ép és hibátlan tiszta állat vihető. De Jahvénak szerintetek hibás és beteg is jó: **És ha sántát és beteget hoztok, nem baj**; pedig, hogy ez mekkora baj, azt a próféta ezzel a gúnyos felszólítással szemlélteti: **vidd azt csak: Vigy csak** **ilyet a pasádnak!** majd meglátod, mit szól hozzá! Az a pasa, aki itt prófétánk szemei előtt lebegett, aligha Nehemia volt még. Az iróniát még jobban kiélezi, és egyben a tárgyalás csattanóját adja a következő distichon kérdése: **Kedvét leli é benned**, itt sokan *hajircéká* helyett a LXX egyik kézírata alapján 3-ik személyű suffixumot: *hajircéhú*-t olvasnak: *kedvét leli-é benne*, t. i. az ilyen ajándékban; holott a főcél mégsem az volt, hogy a pasa az ajándékban lelje kedvét, hanem az, hogy az ajándék által az ajándékozóban. De próbáld csak meg, hogy ilyen ajándékkal megnyered-e a pasa kedvét, **vagy kegyesen fogad-e**, héb. képes kifejezéssel, mely a valaki előtt földre borultnak a meghallgatás és kegy jeléül való felemeléséről van véve: *felemeli-e orcáidat?* **Azt mondja a seregek Jahvéja**. Ez nyomatékka áll a prófécia végén: Jahve kérdi, hogy a zsidók mernének-e arra még csak gondolni is, hogy a pasa jóindulatát megnyerhetnék olyan ajándékokkal, amilyen áldozatokat ő neki visznek? Világos, hogy ez nem szólhat csak a papokhoz, hanem az egész néphez. Ami ezután következik, egész a 14-ig, az mind toldás.

5x4 soros strófa: (9—13. v.) Egy későbbi, a görög korszak

boldogabb idejében élt universalista gondolkodású szófér írta ezt ide, aki a 6. vbeli betoldott distichon világításában próféciánkat a papok ellen irányulónak látta, és annak hatása alatt szükségét érezte annak, hogy hozzájok a következő intelmeket intézze. Annyival is inkább, mert saját korának papságát is személyes tapasztalatból közönyösnek, hitetlennek ismerte, amely papi functioit csak unottan, terhes bémunka kép végezte. Ez interpolatorunk szerint annál nagyobb bűn, mert az egész világon meg mindenütt lelkesedéssel tömjéneznék Jahvének. Sokan a Makbaeusok korára teszik; de sokkal inkább a Jóna és Rúth korának szellemét leheli.

9. v.) Az előzők alapján inti a papokat, hogy könyörögjenek Jahvéhoz, hogy közbenjárásuk sikeres lehessen; mert így, ahogyan most vannak, nem lehetnek sikeres közbenjárók. *Most hát*, ebben a helyzetben, amit a 6–8. vnek interpolatorunk szerinti felfogása elénk tár, hogy t. i. épen a papok miatt nem közzölheti Jahve az üdvöt az ő népével, *esedezzetek Isten előtt, a chilláh 'et pànim* kifejezésre nézve l. Zak. 7, 2. vt, *hogy könyörüljön rajtunk*; amiről azért inti épen a papokat, mert e helyzetnek ők az okozói: *Ti áttalatok*, héb.: „a ti kezetekből“ *lett ez*, t. i. az imént említett áldatlan helyzet, tehát nem csoda, ha a ti közbenjárásokat nem fogadja el. Ez az értelme a második distichonnak: *Kegyesen fogadhatja-e*, l. a 8. vnél, *valamelyikötöket*, héb.: „felemelhet-e közületek orcákat“? *Azt mondja a seregek Jahvéja*. Tehát még egyszer összefoglalva e két distichon értelme ez: ti papok, esedezzetek Istenhez, hogy könyörüljön rajtunk, mert ti vagytok az okai, hogy most nem könyörül (1-ső distichon) Ily körülmények közt nem fogadhat közületek kegyesen senkit (2-ik distichon). Magától értetődik, hogy épen azért van szükség arra, hogy esedezzenek előtte.

10. v.) Az előző strófa második distichonának tovább füzése: ha így akarják a papok folytatni, mint eddig, akkor jobb, ha bezárják a templomot, mert az ott folyó gépies kultuszt Jahve úgy sem veszi figyelembe. *Bár valaki közületek*, papok közül, *be is zárná az ajtókat*, t. i. a templom ajtait, héb.: „ki is van bennetek“: köztetek, „hogy bezárja az ajtókat“, — óhajtó mondat kérdő mondat alakjában, l. GK²⁶ 151. §. a. — *Hogy ne gyujtánatok fel oltáromat hiába!* Ez is mutatja, hogy itt csak a papokról lehet szó. Hogy miért hiábavaló az oltárok fölgyújtása, azt a második distichon magyarázza: *Nincs kedvem bennetek, azt mondja a seregek Jahvéja, És áldozatot*, „mincha“ tulajdonkép ételáldozatot jelent, de könyvünk általában az áldozatot érti alatta, *nem veszek szívesen kezetekből*. Ez világosan nem az áldozat adóira (a népre), hanem közvetítőire (a papokra) szól.

11. v.) Az előző strófa indokolása: Jahveh nem veheti szívesen a zsidó papság kezéből az áldozatot, mert egyebütt jobb szívvel nyújtott áldozatokat ajánlanak fel neki, mert Ő oly nagy, hogy az egész világon neki hódolnak tiszta áldozattal. *Mert nap-*

kelettől nyugotig, héb.: „nap keltétől nyugtáig“, de az magyarul időt jelent, itt meg térről van szó: az egész földön *Nagy a nevem* — a névre nézve l. 6. v. — *a pogányok között*: nagy tekintélyben áll, *És minden helyen tömjént*, *muqtâr* nem hof. part., mint ahogyan ma magyarázzák, hanem főnév: *miqtâr* (Ex. 30, 1.), akinek tetszik, így is olvashatja; ez pedig nem csak füstölő helyet jelenthet, hanem füstölő szert is jelent, tehát tömjént *hoznak*, *muggás* hof. part., a folyamatos jelen jelzésére: füstölő szer hozatik *nevemnek*, *És tiszta áldozatot*, tehát nem olyan megfertőztetett-t, mint amilyenről a 7. v. szól. A *minchâ*-ra nézve l. 10. v. Semmiféle fontoskodó szövegjavításra, amire a magyarázók, főképp a *muqtâr* szó miatt vetemednek, nincs szükség. A strófa értelme világos. Nem lehet a jövőre vonatkozó jóslatnak venni (mint Keil, stb.) a *muggás* part. miatt; nem lehet a diasporában élő zsidókra, vagy, mint legújabbban Duhm teszi, a Palesztinán kívül fennállott nehány (egy-két) zsidó templomra szorítani a „pogányok közt“, „minden helyen“ kifejezések miatt: tehát nem jelenthet mást, mint azt, hogy a pogányok mindenütt Jahvénak áldoznak. Ez Mal'aki korában még ismeretlen és elképzelhetetlen; de interpolatorunk korában már nagyon ismert és kedvenc gondolat volt; hiába csufolódik Duhm, hogy „erst nach achthundert Jahren wurde die anima naturaliter christiana entdeckt“. Bizony az anima naturaliter judaica már Jóna korában fel volt fedezve, mint ezt mutatja az, hogy Jahvé prófétájának szavára egész Ninive megtér; vagy az olyan felhívások, hogy „énekelj Jahvénak, egész föld“ (Zsolt. 96, 1), stb. stb. Mind ez az ilyen kifejezés, valamint interpolatorunk gondolata is, nem a tényleges, hanem a kellő világ talajából fakad. Nem csak a monotheista gondolkodású pogányokra céloz ő itt, mert hiszen azoknak istene sem Jahve volt; hanem kivétel nélkül mindenkire. Mindenki, bármely istent imád is, tulajdonképpen Jahvét imádja, öntudatlanul és akaratlanul is: mert rajta kívül nincs más isten. Interpolatorunknak ezen a felfogásán alapszik itt kifejezésre jutó az a gondolata, hogy a pogányok áldozata, mert buzgóságból és hitből való, Jahvénak hozott „tiszta“ áldozat; míg a zsidóké, mert közönyös és unott, „megfertőztetett“. — A strófa végén levő harmadik distichon: Mert nagy a nevem a pogányok között, Azt mondja a seregek Jahvéja, csak elnézésből irattott ide az első distichonból. Vagy talán valaki, semmi esetre sem interpolatorunk azonban, nyomaték kedvéért ismétli itt, a 12. v. előtt az első distichon tételét: nagy a nevem a pogányok között, ti pedig, zsidó papok, megfertőztettétek azt.

12. és 13. a. a. v.) A 11. vben kezdett megokolás befejezése. Jahve nem veheti szívesen az áldozatot a zsidó papság kezéből, mert míg az egész világon mindenütt tiszta áldozatot visznek nevének, addig e papság megszentelteleníti azt hanyagúl és unottan teljesített áldozataival. A v. szorosan az első strófához kapcsolódik: mindenütt tiszta áldozatot visznek nevemnek, *Ti pedig megszenteltelenítétek*, profanizáljátok, azt, mikor azt gon-

doljátok, héb: „mondjátok“, (l. 7 b, v,-nél,) *Jahve asztala megfertőztetni való*, a part. u. i. ezt is kifejezi, nem csak azt, hogy „meg van fertőzve“; „És gyümölcse kevésbe veendő, az étele“, így adja a M a második distichon első stichosát, amit leghelyesebb úgy magyarázni, hogy az „étele“ értelmező a „gyümölcse“-hez. Nem helyes a *nibzeh* participiumot a második főnévhez vonni állítmányúl, mint Keil: „és gyümölcse, kevésbe veendő az étele“. Ezen a stylusbeli nehézségen egyszerűen segíthetünk azonban, ha *venibó* mellől a suffixumot elhagyjuk és *venib* et olvasunk helyette: *És kevésbe veendő gyümölcs az étele*. Ehez a második stichost a **13.** a a. v. adja: *Es azt mondjátok: ime mily fáradtság! maitelááh összevonás ebből; mah. telááh.* Az áldozati szertartásokat, mivel nem lelkesedéssel végzik, unott tehernek érzik; és éppen ezzel szennyezik be az oltárt.

A **13.** v. többi négy sora. A megokolás befejezésének kikerekítése és csattanója: mivel papi kötelességeik végzését unott tehernek tartják, lelkiismeretlenül is teljesítik azt, és így Jahve nem is veheti kezükből szívesen az áldozatot. Ami azt jelenti, hogy tehát a papok miatt nem tarthatja fenn népével a kultuszi közösséget. *És megvetitek* héb: „elfűjítok“, azt, t. i. Jahve ételét, *azt mondja a seregek Jahvéja*, És, ebből kifolyólag nem vigyázatok arra, hogy csak méltó étel kerüljön Jahve asztalára, hanem *hoztok lopottat, és a sántát és a beteget*: „És“= *Igy*, az imént jellemzett módon, *hozzátok az áldozatot: Szívesen vehetem-e kezetekből? azt mondja Jahve.* A felelet kétségtelen: nem.

1x4 soros strófa; másik toldás. **14.** v. Ez eredetileg széljegyzet volt a 13. v.-hez, melyben valaki a laikusok részéről elkövetett áldozati visszaélések ostromozását látja, és saját tapasztalatai alapján rá akar mutatni arra, hogy ezek nemcsak a hivatalos, tehát kényszerű áldozatok körül vannak meg, hanem a fogadalmi, tehát önkéntes áldozatok körül is. Ez annyiban nagyobb bűn amannál, amennyiben ezt önként, szabad akaratból viszi az illető, tehát annál inkább illenék, hogy megfelelő legyen. És átkozott az álnok, meghagytam a Karloi fordította szót, bár talán hívebb lenne Káldié: „csalárd“, akinek van him a nyájában, Lev. 22, 19. v. szerint a fogadásból való áldozati állatnak épnek és himnek kellett lenni, És mégis, mikor fogadást tesz, rokkantat áldozik az Urnak! A héber mondat szerkesztés itt igen jellegzetes a maga ve-jeivel: „és átkozott csalárd, és van nyájában him, és fogadást tesz és áldozik rokkantat az Urnak“. A *moschat* szó (patach-hal) GK²⁶ 80 §. d N. szerint *moschetet* helyett álló nőn. hof. part. volna; de helyesebb punctírozás a *moschát* (kámesszel a végén), mely a rendes hof. part. masc. Valószínű, hogy itt a rabbik azért játszottak a patachos alakkal, hogy egyszerre két bünt olvassanak a csalárd fejére: him helyett nőstényt visz, ép helyett rokkantat. Mert nagy király vagyok én, azt mondja a seregek Jahvéja, És nevem félelmes a pogányok között. Ezért érdemel átkot az, aki neki rokkant állatot visz áldozatul.

4. A degenerált papság bűne a tóra körül.

(2, 1—9.)

6x4 soros strófa, melyben 3 distichon van, és a végén egy 4 soros strófa toldás. Maga a 4 törzs-strófa is toldás, mely ugyanazon félreértésen alapszik, mint 1, 9-13; de más kéztől ered. Míg u. i. az a papok főbűnét az áldozatok körüli felületességükben látja, addig emez a tóraadás körüli lelkiismeretlenségökben. Míg amaz az interpolator tehát inkább liturgus és theologus, emez inkább jogász és moralista. Amannál a bűn lényege a Jahve nevének megszenteltelenítése; emennél a laikus közönségnek a tórában való elbottlása. A büntetés felfogásában is nagy különbség van a kettő közt, bár az lényegében mind a kettőnél ugyanaz, de mégis, amannál úgy jelenik meg, mint a Jahvéval való kultuszi közösségnek — bár ki nem mondott, de az áldozat el nem fogadása alatt magától értetődő — megszakadása; emennél pedig úgy, mint a papi áldásnak átokra fordulása. A fő különbség pedig az, hogy emez ismer a papságnak egy szebb, idealis multját, amelyről a jelennel szemben nagy lelkesedéssel beszél; míg amannál eféle gondolatnak nyoma sincs. Ugyanaz a hangulat lengi át, amely Deuterozekariának kivált III. Oniát kiábrázoló *symbolicus eposát* (Zak. 11, 4—17; 13, 6-9,) és Szira' Jézusnak (51, 1. skv.) ennek atyjáról, II. Simon főpapról szóló ódáját: a Lévi fiainak régi dicsőségén való elmerengés oly korban, amikor ennek foszlányait is erősen megtépték és beszennyezték az idők viharai. Keletkezési korára nézve sem eshetik ezeztől messze. Minden esetre későbbi az 1, 9-13 nál, mert nyilván láthatólag ahhoz kapcsolódik a 2, 1-el, és nagy valószínűség szerint annak kiegészítésére íratott. Interpolatorunk azt már itt találta és Mal'akiénak tartotta, azért írta a maga versét is a Mal'aki eredeti mértékében, 6 soros strófákban. Különbben az egésznek irányán és gondolkodásmódján erősen megérezik a szentírás tanulmányozásának hatása.

A felirat: 1. v. Interpolatorunk tudtul adja, hogy az előzők őt arra indították, hogy a maga részéről is közöljön a papokkal egy isteni kijelentést. És most, közvetlen az 1, 14. vhez, közvetve az 1, 9-13-hoz kapcsolódik: miután az 1, 9-13. ostromozza a papok kultuszi lelkiismeretlenségét, de érte se mi pozitív büntetést nem helyez kilátásba, ellenben az 1, 14. ugyanilyen bűnért átokkal sújtja a laikusokat, most interpolatorunk, természetesen feltételesén, a papokra is ki akarja mondani az átkot. És most a *tetek*, héb.: „hozzátok“, „nektek“, t. i. szól ez a *parancs, oh papok!* Ami azonban itt következik, az nem parancs, hanem isteni nyilatkozat, melyben fenyegetés és szemrehányás foglalatik. Az ilyet a régibb próféták egyszerűen Jahve szavának nevezték; de interpolatorunk már olyan iskolához tartozik, amely előtt az isteni kinyilatkoztatás lényege szerint parancs, és az ige törvény.

Első strófa; 2. v. első 4. sora. Ha a papság nem hallgatnak Jahvéra; ez a körmondat első fele, melyhez a következő fele a követ-

kező strófa adja, hogy t. i. átokra fordítja áldásukat. **2. v.** *Ha nem hallgattok rám, És ha nem veszitek szívetekre azt az intésemet, Hogy dicsőséget adjatok nevemnek, Azt mondja a seregek Jahvéja*; e deuteronomiumi izü bevezetés világosan az 1. 6. vben levő toldásra céloz, mely Jahve névének kevésbe vételét veti a papok szemére.

Második strófa: 2 v. többi sora és 3. v.) A körmondat második fele: Ha ezen nem változtatnak, ugymond, *Rátok küldöm az átkot*, egészen mint Deut 28, 20-ban: *jesallach jahveh beká ét-hamme'éráh, És megátkozom áldásaitokat*. Ez nem jelenthet mást, mint azt, hogy az általuk mondott áldásokat Jahve átokká fordítja. Ugy az áldásnak, mint az átoknak u. i. a kimondás után önálló léte és ellenállhatatlan ható ereje lett, amit visszavonni, vagy útjában megállítani nem lehetett, csakis egymással megfordítani vagy paralizálni: az átkot áldással, s megfordítva, mint itt. A *birkóteikem*-et tehát helytelen *birkatkem* egyesre változtatni (mint pl. Marti). Annál is inkább, mert az *'arótihá*, melynek sing. fem. *há* suffixuma tagadhatatlanul e szóra megy vissza, kétségtelen betoldás. Valószínűleg a 9. v. írója siet itt előlegesen megjegyezni, hogy ez az ő korában már meg is történt: És meg is átkoztam azt, mert a feltétel bekövetkezett, nem veszitek szívetekre Jahve szavát még most sem, t. i. még az interpolator idejében sem. Az első distichon fenyegetését a másodikban léppel, a papok karjának elátkozásával fejezi ki. **3. v.)** *Ime én elátkozom (gá'ar ezt is jelenti, eredetileg: rá kiált) „nektek a kart“ = karotokat*, képes kifejezés: hivatástok teljesítésére képtelenné teszlek benneteket: mindenből ellenkezője jó ki annak, amit tenni akartok. A pap karja viszi az áldozatot Jahve elé, és osztja az áldást a népre: az elátkozott kar áldozata nem fogadtatik el, áldása átokra fordul. És ennek következménye, mint ez a másik kép magyarázza, *ganéjt szórok orcáitokba*, a papság legnagyobb gyalázata lesz. Némileg másként magyarázza ezt a következő glossa: ünnepeitek ganéját: t. i. szórom orcáitokra, és ahoz visznek (*nászá'* határozatlan 3-ik személy) benneteket. A glossator tehát a képet tényleges valóságnak veszi, és konkretizálja a ganéjt: az ünnepek-, azaz ünnepi áldozati állatok ganéját érti alatta, amit a „táboron“ kívül szoktak vinni, és a bűnért való áldozatokét (Ex. 29, 14; Lev. 4, 12.) a bőrrel stbivel együtt ott elégetni, ahova a hamut hintik. E szerint azzal fenyegeti meg a papokat glossatorunk, hogy ők is a szemétdombra kerülnek. Mind az első distichonnak, mind a glossának szövegén többféle „javítást“ szoktak elkövetni, főképp azért, hogy Mal'ákihoz párszítsák a verset; de egyik sem ajánlható.

Harmadik strófa: 4. v.) E fenyegetés teljesülése lesz a jele annak, hogy Jahve küldte „ezt a parancsot“. Ez a Deut 18, 22. positivre fordítása. **4. v.)** *És e fenyegetés beteljesedéséből megtudjátok, hogy azért küldtem Hozzátok ezt a parancsot, Hogy szövetségem legyen Lévével, ami most van ugyan, de még sincs, mert: mint a 8. v. mondja, a*

papok megrontották, *Azt mondja a sergek Jahvéja*. E szerint a fenyegetés célja az, hogy a Jahve és Lévi közt levő szövetség tényleg meglegyen, ne csak Jahve, hanem Lévi részéről is. Ez ellen Keil azt veti, hogy ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a szövetség fennmaradjon, tovább tartson, már pedig a *hájáh* ige ezt nem teszi. O tehát többkkel a *beriti* helyett a *micváh*-t teszi a *lihjót* alanyául: Jahve azért küldte hozzájuk ezt a parancsot, hogy ezen túl ez legyen neki szövetsége Lévível, vagyis hogy ezentul ez a parancs szabályozza Lévível való viszonyát, ne pedig a régi szerződés pontjai. Ennek a magyarázatnak azonban joggal veti ellene Marti, hogy ez esetben legalább is *lihjótáh*-nak kellene lenni *lihjót* helyett. Mások okadatulónak veszik *lihjót*-ot: megtudják, hogy azért küldte hozzájuk Jahve ezt a parancsot, mert szövetsége van Lévível. Duhm azt gondolja, hogy talán *a'l*-t is kellene olvasni *le* helyett a *hejót* előtt. Interpolatorunk egyáltalán nem mestere az írálynak.

Negyedik strófa: 5. 6a. v.) A Lévível való szövetség szép multja. Ez a szövetség valamikor élet és béke volt a nemzetre, mert Lévi hű volt hivatásához. 5. v.) *Szövetségem volt vele Az élet és a béke*: e szövetség maga volt a megtestesült élet és béke, vagyis az áradat belőle. A papság közvetíti u. i. Jahve ezen áldásait a kultuszon át a néppel. Mind a két kifejezés különben, valamint a papi hivatalnak „szövetség” elnevezése is: Num. 25, 1-skv-ből van véve, a „béke” a 12. vből szószerint, az „élet” pedig abból a tényből, hogy Pinchász a midiáni asszonyt sátorába vivő izráeli férfi megölésével elfordította Jahve haragját Izráelről, és Jahve bosszujában nem pusztította ki Izráel fiait (11. v.). Ezért kapta aztán a papságot örök béke-szövetségül. Interpolatorunk tehát innét datálja az örökletes papságot. És hogy a papok és lévíták között nem tesz különbséget, hanem a papokat egyszerűen Lévinek nevezi, annak oka nem az, hogy ő oly időben írt volna, mikor még ez a különbségtétel nem volt meg, hanem az, hogy a papságnak ezt az aranykorát azokban a régmúlt időkben látja, mikor ez a különbségtétel, mely Ezékiel (44, 10. skv.) theoriája szerint maga is már Lévi fiainak bünéből származott, még nem volt meg: mikor még Lévi maradékai közül senki sem pártolt el Jahvétól. Ehez egy szófér, aki talán megérte már a Hasmonaeus ház nagyra látó elvilágiasodását, a következő glossát füzi: És félelemül, nem pedig elbizakodottságul, *adtam* őket, t. i. az életet és békét neki, Lévinek, és tényleg félt is engem, És nevem előtt rettegett ő, nem úgy, mint a mostani Lévik. A *nichat* igét mi a *chatat* nifaljának vettük; de lehet esetleg a *nàchat* (= sülyed) é is, és akkor azt teszi, hogy: megalázza magát. A sok ellérő magyarázat közül, melyek természetesen itt a glossát nem ismerik fel, emlitsük fel Martiét: *Szövetségem vala vele élet és üdv, melyeket én adtam neki*, továbbá az ő részéről ez a szövetség volt *félelem*, és ő félt engem, stb. 6a.v.) Ez hozza az 5. v. első distichonának egyenes folytatását: *Hűség törája*: hű, valódi,

igaz tóra volt a szájában, amint vette a tórát Jahvétól, úgy közölte a hívőkkel, *És álnokság nem találtatott ajkain; ezért árad hivatali működéséből (szövetségéből) élet és béke.*

Ötödik strófa: 6b. 7. v.) Lévi az előző strófában dicsért hivatási hűségénél fogva áldásosan is működött: Istennel békét szerzett, a népet a bűntől visszatartotta; szóval a vallási és erkölcsi életet ápolta, ami az ő szövetségének épen lényege is volt. *Békességben és egyenességben, becsületes őszinteségben járt velem, És így sokakat megtérített a bűnből. 7. v.) Mert, az előző distichon magyarázata: a régi jó időkben úgy tett Lévi, mert ez is a rendje, mert a pap ajkai tudományt, 1. Hós. 6, 6.: istenismeretet: vallást őriznek, És tórát: az élet nehéz kérdéseiben, ritusi és erkölcsi tekintetben egyaránt, utbaigazítást, döntést keresnek szájából, ez az ő főhivatása, mert, mint e glossza megjegyzi: a seregek Jahvéjának angyala: követe ő, akinek az a hivatása, hogy az élet különböző viszonylataiban mindig a Jahve útjára vezesse az embereket.*

Hatodik strófa: 8. v.) Befejezés: Lévi utódai azonban a szép múlttól nagyon eltérőleg, épen a szövetségnek ezt a lényegét rontották meg. Értsd: és azért küldte Jahve „ezt a parancsot“, mert ő meg azt akarja, hogy épen ez legyen meg. 8. v.) *De ti, mostani papok, eltértek erről a régi és helyes útról: Elbotlasztottatok sokakat a tóra -adás által.* Olyan tórát adtak, amivel a hívőt félre vezették a helyett, hogy a Jahve útját mutatták volna meg neki. Egy szóval: *Megrontottátok a Lévi szövetségét,* Lévi itt névelővel áll, ami mutatja, hogy írónk előtt már nagyon elhalványult tulajdonnévi mivolta, ő inkább úgy kezeli, mint valami gyűjtő nevet: a papok. *Azt mondja a seregek Jahvéja.*

9. v.) Miután így a 8. v. inkább csak bevégezte, mint befejezte az 1—8.-ban a papokhoz intézett szöveget, tehát egy szóférfi, az, akire már a 2. v-nél utaltunk, szükségesnek látta azt ezzel a záradékkal ellátni: *ve: és, így: Azért én is lenézettek ké és alacsonyakká „adtalak: tettelek titeket az egész népnél, héb. „népnek“, aszerint, amint nem őrízitek meg útaimat“ (8. v, eltértek az útról) és személyt válogattok, nászá' fánim: arcot felemel: részre hajlik, személyt válogat, a tórában, azaz a tóraadásban. Az idegen kezét a kötetlen beszédn kívül (amit ugyan egy kis erőlködéssel versbe lehet szedni) elárulja az is, hogy a papok ellen a hűtlen tórakezelés miatt egész általánosságban emelt vádat specializálja a személyválogatás vádjává. Ami alatt csak azt értheti, hogy ritusi kérdésekben egyik embernek megengedték azt, amit a másoknak eltiltottak, jogi kérdésekben pedig a hatalmasabb javára döntöttek.*

5. A házassági elválások.

(2, 10—16)

Itt az egészben csak 2x6 soros strófa Mal'akié, a 13. 14. 16a ab. vben, a többi mind toldás. Ez Mal'akinak harmadik pró-

fécija. Az elsőben (1, 1—5.) azt tárgyalta, hogy a zsidók külső helyzetükből kiindulva kétségbe vonják Jahve irántuk való szeretetét, holott Jahve tényleg szereti őket. A többiekben aztán azt fejtik ki, hogy e szeretet gyakorlati téttlenségének (mesiási üdv, anyagi áldások stb. elmaradása, stb.) oka egyedül a zsidókban van. Az első ilyen ok a második prófécia szerint (1, 6—8.) az áldozatok minőségében megnyilvánuló tiszteletlenség; a második pedig prófeciánk szerint a házassági elválás, amiben szintén az nyilvánul meg, hogy a zsidók nem törődnek Jahve kedvével, aki a zsidó hitves elbocsátását gyűlöli. Ez elé egy szófér, Ezrának és Nehemiának valamely buzgó párthive, tett 3x4 soros strófát a 2, 10—12-ben, melyben kifejtvén, hogy a vegyesházasság, melynek kedvéért az ilyen elválások rendszeren történni szoktak, mily nagy bűn, mint az ősi frigynek és Jahve szentségének megszenteltelenítése, átkot mond arra, aki ilyet tesz. E toldást könyvünk valószínűleg az Ezra és Nehemia közti időben vette fel. Az idegen-kérdés, mellyel Mal'aki még nem foglalkozik, az ő ifjabb kortársának, Tritojesájának már problémája. A prófécia végén a 15. 16a.3.4.b. vben különböző prózai glossák vannak, amelyek okai lettek annak, hogy talán az egész bibliában ez a legkevésbé megértett és leginkább agyonmagyarázott hely.

10. v.) Interpolatorunk Mal'akinál nem találván okát adva annak, hogy Jahve miért gyűlöli a válást, ez első strófájában segít ezen a hiányon. Azért, mert az (mivel természetesen csak a zsidó hitves elbocsátása esik ebbe a kategoriába) annak a szent vérségi közösségnek a meggyalázása, mely a zsidókat, mint egy atyának gyermekeit, egymással összeköti. Itt tulajdonképen azt a gondolatot variálja interpolatorunk, amit a 14. vben Mal'akinak egy lapidaris sora ébresztett benne, hogy a házassági válást főképen az teszi Jahve előtt gyűlöletessé, mert a zsidónak neje nem csak asszonya, hanem egyben faj- és hittestvére is, ami a férj részéről különös tekintetet és gyöngédséget követelne. *Nem egy atyánk van-e mindnyájunknak*, a második stichosból sem következik feltétlenül, hogy itt Istent kell értenünk, talán közelebb van a zsidó szójáráshoz, ha arra gondolunk, hogy Ábrahám ez az egy Atya; *Nem egy Isten teremtet-e bennünket?* Bármily egyetemes testvériséget lehelőnek látszik is ez első tekintetre, azért, mint a következőkből kitetszik, mégis csak a zsidó testvériségre vonatkozik. *Miért csaljuk meg hát, ha ez így van, „kiki testvérét“: testvérekül egymást, Hogy atyáink szövetségét:* Istennek Atyáinkkal kötött szövetségét, azaz: atyáink vallását *megszentségtelenítsük?* A faj- és hitsorsosoknak minden egymás iránti hűtlensége, de kivált a házastársi hűtlenség, amiről itt, mint a következő strófából kitetszik, szó van, vallásuknak megsértése.

11. v.) Az egymás megcsalása, vagyis a házastársi hűtlenség révén áttér a vegyes házasságokra, Ezra-Nehemia korának erre a főproblémájára. És látszik, hogy nála már ez a főbűn, nem pedig „az ifjúkori feleség“ elbocsátása, mint Mal'akinál. *Csált: házass-*

társi hűtlenséget követett el *Juda* és ez által *szörnyűség* (e szó rendszeren vallási tisztátalanságot, kultuszi és erkölcsi szentségtörést jelent) *Törént* Izráelben és, e szavak törlendők *Jeruzsálemben*; Júdában — Jeruzsálemben: így jobb a vers is és a parallelismus is. *Mert megszenteltelenítette* *Juda* *Jahve szentségét*, t. i. az ő választott népét, mely neki van szentelve; ezért teszi hozzá egy régi glossa: melyet *Jahve* szeret. Némelyek a szentélyt, a jeruzsálemi templomot értik alatta. A megszenteltelenítés minden képen idegen nőknek a *Jahve* gyülekezetébe való bevitelle által történt: *És idegen Isten leányát*: idegen vallású nőt vett nőül.

12. v.) Átok az olyanra, aki vegyes házasságot köt. *Irtsa ki Jahve annak a férfinak, Aki ezt megteszi*, aki vegyes házasságra lép, *Jákób sátraiból őret, 'ér*, a 'ur ige qal par.-a: aki ébren van, vagy virraszt, *s felelőjét, S a seregek Jahvéjához áldozat vivőjét*. E homályos kifejezés nyilván közmondás, és, mint az utolsó jelzés, az áldozat vivő, mutatja, a család felnőtt, polgári és vallási jogaik és köteleseégeik gyakorlatában levő férfi tagjait jelenti. Az áldozat vivő jelentése kétségtelen: a kultuszközösség egyenjogu tagját jelenti, mint nálunk a konfirmált. Ez eligazít az „őr és felelő” kérdésében is. Nem csak a nomád életben, hanem a letelepedett falukban is, még nálunk is néhol, a családok szerre öröket állítanak éjszakára. Aki már férfi sorba ment, arra ez az őrség a nagy rendjén rá került. Ez volt az őr és felelő. E szerint az átok azt jelenti, hogy a vegyes házasságra lépő férfinak egy fia se érjen legénykort. Ez a legvalószínű magyarázat.

Első strófa: 13. 14b, v.) A zsidók zokognak, hogy *Jahve* nem néz áldozataikra, és úgy tesznek, mintha nem tudnák ennek okát. **13. v.)** Ezt is tesztitek másodszor, amit először tettek, azt l. 1,6—8. vben; tehát, ami közbül van (a papokkal foglalkozó részek), az mind betoldás. Amit másodszor tesznek, azt inf. constr.-al adja itt: *kasszót*: *elborítani*, felbontva: *Elborítjátok könnyel* (az anyag accusativusa) *Jahve oltárát*. Ennek a könnynek közelebbi leírását adja a második distichon. Itt *beki* és *'andkáh* u. i. a *dim'áh* értelmezői, a *mé'én* által vezetett mondat pedig ezeknek eredethatározója: ez a könny, sirás és sóhajtság, mely onnan ered, hogy nem történik valami. Hogy mi, *azt penót* inf. c. mondja meg; aminek az alanya az előző distichonból *Jahve*: *Elborítjátok* *Jahve oltárát könnyel*, azaz: *Azon való sirással és sohajtással, Hogy már nem fordul az áldozathoz, a mincháh-ra* nézve l. 1,10 nél. A kép azt jelenti, hogy már nincs tekintettel az áldozatra, azaz nem viszonozza a várt áldással, mint ezelőtt. A *velàqachát* inf. c. alanya szintén *Jahve*, és ez a *penót*-al párhuzamosan a *mé'én*-től függő mondat: *És azon való sirással stb. borítjátok el az oltárt, hogy Jahve nem fogad el kedveskedést kezeiből*, értsd: nem viszonozza azt. **14a. v.)**: És erre ti azt mondjátok, miért? Mint az 1,6—8. első strófája, ez is kérdéssel végződik, a várakozás felkeltése érdekében.

Második strófa: 14b—16. v. E kérdésre a felelet: az ok az

elharapódzott házastársi hűtlenség és a válás. Ehez a 15. vben egy glossa az esetleg Ábrahám példájából levonható ellenvetésnek akarja elejét vágni; a 16. v. végén pedig e glossa óvításának ismétlését találjuk. **14. b v.)** Azért, hogy ez által **Jahve tanúságot tett közted** **És ifjúkori feleséged**, héb. ifjúságod felesége közt; áldozatodnak ez az el nem fogadása a bizonyosság a mellett, hogy Jahve látja, amit feleségeddel teszel, és elítél téged vele szemben, sőt ő miatta **Akit te megcsaltál, Pedig ő „társad“ : nemzedet-beli és „szövetséged nője“ : vallásodbei nő : hitfeled. 15. v.)** Ez ellen egy glossátor felhossa az ellenvéleményen levők nevében felvetett kérdés alakjában Ábrahám példáját annak bizonyítására, hogy a faj és hitrokon feleség iránti hűtlenség nem lehet olyan nagy bűn Jahve ellen, mert azt az ő atya, Ábrahám is elkövette Hágárral Sárával szemben: **És nem tette meg** ezt az imént kárhoztatott dolgot egy, t. i. Ábrahám, **pedig a felesége, Sára, nem csak faj- és hitrokona, hanem lelki testvére volt neki?** *se'ér* (= maradék) helyett olv.: *se'ér* (: hús, testvér)-t *se'ér ruach a se'ér bászár* (Lev. 18, 6; 25, 49.) mintájára glossátorunk által alkotott kifejezés annak színezésére, hogy Ábrahámnak Sára már csakugyan lelki-testi testvére (egy atyjuk volt csak nem egy anyjuk, Gen. 20. sz.) volt, és mégis megcsalta. Mivel e sajátos, színező kifejezést nem értették meg, már korán *se'árt* olvastak *se'ér* helyett, és ez lett oka az „akiben még volt lélek“, vagy „érzület“, vagy „a lélek maradványa“, vagy „fölösön volt lelke“ stb. stb. cífrábnál cífrább fordításoknak és még cífrább magyarázatoknak, amelyek a mi helyesbített olvasásunkkal mind tárgytalanokká váltak. A kérdésre a felelet csak igenlő lehet, hiszen az esetet amugy is mindenki ismerte. De a példát glossátorunk csak azért hozza fel, hogy elejét vágja annak, hogy valaki abban a maga részére praecedentst lásson. A kérdéssel szembe most már ő a maga nevében szegsz egy másik kérdést: **De mit keresett az az egy?** Erre is mindenki tudta a feleletet, amit glossátorunk ime meg is ad: „Isten magvát“: *isteni magot*; az „ígéret gyermekét“, Izsákot. Sára ugyan Gen. 16, 2. szerint azért adta Ábrahám ölébe Hágáit, hogy „általa megépüljön“, vagyis hogy az ő neki szüljön fiat; de ezt a „megépülést“ később Izsák születésére értették. Ábrahám tehát csak azért követett el hűtlenséget Hágárral, hogy aztán Sára is „megépüljön“, és szülje Izsákot. Ez oly kivételes eset volt, amiből praecedentst csinálni nem lehet: **hát vigyázzatok magatokra**, héb.: „őrizkedjetek lelketekben“, fejezi be tárgyalását interpolátorunk egy komoly óvással, **és ifjúkori feleségedet** „meg ne csálja“ valaki. Azt még el lehet nézni, hogy a plur. 2-ik személyből egyszerre a sing. 2-ikba csap át a beszéd; de már az különő, hogy innét meg a sing. 3-ikba, annyival különősebb, mert a magyarban nagyon furcsa valakit arra figyelmeztetni, hogy a feleségét meg ne csálja valaki. Tehát *fibgód* helyett olv. *tibgód*-ot: **meg ne csald.** Az újabbak a P nyomán így olvassák a szöveget: *ve'is be'ését ne'uráfv 'al fibgód*: és senki meg ne csálja ifjúkori feleségét. Szó-

val: vigyázz, hogy Ábrahám esetét a magad számára praecedensnek ne völd! **16.** v.) E strófa utolsó distichona azt okolja meg, hogy a házastársi hűtlenség mért akadályozza Jahvét a zsidók áldozatainak elfogadásában: **Mert gyűlölöm a válást, itt száné'** qal part.-nak veendő, melynek alanya, a sing. 1-ső személyű névmás, kimaradt: *sallach* pedig pi. inf. c.: *salléach*. Ebből az látszik, hogy a házastársi hűtlenség ily erős szóváltételére nem csak egyes, esetleg sűrű, félrelépések adtak okot, hanem főképen gyakori válások. A férjek, mikor ifjúkori feleségük megöregedett, egyszerűen elbocsátották azt, hogy fiatalabbat vihessenek a házhoz, aki rendesen idegen volt, nagyvilági nő, akivel a zsidó ember csak meglettebb korában, mikor már egy kissé meglépesedett, a világban való forgolódása közben ismerkedett meg. Ezra-Nehemia korában azt látjuk, hogy leginkább az előkelők (papok) és jobb módúak leledzettek e bűnben, mely minden esetre igen kevés fajszeretetre és felekezeti öntudatra vall. A prófécia végén nagy nyomatékka áll az ünnepélyes megpecsételés: **Azt mondja Jahve, Izráel Istene!** Ehez glossa a következő: *És erőszakot borít ruhájára, azt mondja a seregek Jahvéja.* A leghelyesebb, ha itt *kisszäh-t* a *száné'*-nak *sallach*-hal parallel tárgyául ves zük, mely azonban, mivel verbum finitum, ha nem akarunk helyette inf. c.-t olvasni, felbontandó visszavivő névmással: gyűlölöm a válást, és azt, *aki borít* stb. A kifejezés Zsolt. 73, 6. értelmében magyarázandó: akik erőszakot öltenek ruhájuk fölé, úgy hogy az már messziről leri róluk. Vagy másolási elnézésből került ide, vagy glossatorunk látta jónak még egyszer ide írni a 15. v. óvását: *Hát vigyázzatok magatokra és ne csaljátok.*

6. A szövetség angyla: Ezra.

(2, 17; 3, 1.)

A zsidóság vallási és nemzeti eszményei a fogságban érlelődtek meg és alakultak ki, és a hazatérés után is onnét táplálkoztak. Az ott maradtak között működött legbuzgóbban a Jahve lelke (Zak. 6, 8.); onnét jöttek a hazatértekhez a biztatások a templomépítés folytatására, és a pénzek is (Zak. 6, 10), és onnét jöttek „a távoliak“ az építést folytatni (Z k. 6. 15.) Ott készült a P, és onnét jött Ezra is, majd Nehemia, mikor a szegénység és kapzsiság, skepsis és cynismus már-már megfojtással fenyegette az eszményeket. Az e korbéli nagy vallási hanyatlásnak, melynek képe Mal'aki eddigi három prófécijából élénk táult, fő oka és gyökere a messiási reményekben való csalódás volt. A templom felépült, és a hozzá fűzött remények még sem teljesültek; ez jó alkalom volt a világiás érzületük előtt arra, hogy a hiűiek összes vallási és nemzeti eszményeit végleg discreditalják: nincs üdv, nincs ítélet, nem érdemes becsületesnek lenni; ez volt a jelszó, mely. most látjuk, régi öröksége a zsidóságnak. Ebben a próféciaiban, mely művének középpontja, ennek a bomlasztó eszmeáramlatnak központi gondolata ellen, minden egyéb bajok e gyökere ellen emeli

fel szavát prófétánk. Az eddigiekben kimutatta, hogy az üdvigérekben való csalódás oka nem Jahvéban, hanem a népben van; most pedig rá mutat arra, hogy ezek azért mégis teljesülni fognak, mert Jahve elküldi az ő angyalát, aki az előző próféciaikban érintett akadályokat az útból eltisztítja, és akkor nyomban megjelenik Jahve a jeruzsálemi templomban, és megvalósítja az üdvöt. Ez az angyal pedig már jön is. Ez az angyal pedig Ezra volt, aki kifejezetten azzal a tervvel készült Jeruzsálembe, hogy „Istenének bölcsesége szerint, mely kezében volt“ (Ezr. 7, 25.), vagyis a P szerint végrehajtandó reformjával utat tisztítson Jahvénak az üdv megvalósítására; és akit, mint prófeciánkból kiviláglik, otthon is ebben a reményben vártak a hithűek.

Első strófa: 2, 17. v.) Az Ezra előtti hanyatló kor skepsisének eleven színezése. **17. v.)** A próféta tétele: **Elfárasztottátok Jahvét beszédeitekkel.** A hitetlenek ellenvetése: **És azt mondjátok, mivel fárasztottak el?** Azaz: mi semmivel sem fárasztottunk el. A próféta cáfolata: **de elfárasztottátok, Azzal, hogy azt mondjátok: héb.: mondástokkal, hogy minden gonosz tévő jó a Jahve szemeiben.** Ez az akkori hívők legerősebb dogmájának, a visszafizetési tannak (talio) ellenők fordítása a tényleges állapotok alapján. **Ha Jahve a jókat jutalmazza,** a rosszakat bünteti, akkor kell, hogy a jóknak jó dolguk legyen, a rosszaknak meg rossz; igen, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a rosszaknak van jó dolguk; tehát Jahve bizonyára azokat tartja jóknak. És, fűzik tovább a skeptikusok: **azokban gyönyörködik ő! Vagy,** más fordulattal, mely már nem csak a földi igazságot, hanem még egy erkölcsi világrendet fentartó Istennek létezését is tagadja, ezt kérdik gunyosan: **hol az ítélet Istene?** Ha nincs jutalmazás és büntetés a földön, akkor Isten sincs; aki ítélne. Ez a kérdés volt a legerősebb eszköz a skepsis kezében, mert a legbuzgóbb zsidó istenhíte a legkézzelfoghatóbb talio hitével állt vagy esett.

Második strófa: 3, 1. v.) Mind ezekre a hitetlen beszédekre a próféta cáfolata annak ünnepélyes kijelentése, hogy az ítélet Istene el fog jöni, mihelyt az útja el lesz tisztítva, ami — Ezrának tervezett, és a judaeai hívők által epedve várt reformja által — nem sokára megtörténik. **1. v.) Ime én elküldöm,** az ige participiumban van: most, a jelenben küldöm **angyalomat:** követemet, **Hogy utat tisztítson szíнем előtt:** hogy a zsidóság nemzeti és vallási berendezkedésében és közéletében tartson egy alapos nagy-takarítást, és seperje el az üdv útjából a már említett akadályokat. Ez volt Ezra megbízatása. Jahvénak ezt az ünnepélyes, súlyos nyilatkozatát a próféta itt váratlanul bevégzi, és, maga vévén at a szót, az angyal további munkájának elhallgatásával, hirtelen fordulattal egyenest annak következményére tér: **És, mikor az ut meg lesz tisztítva, akkor egyszerre, meglpetés szerűleg, eljő templomába Az úr, akit ti kerestek.** Ironikus célzás a hitetlenek fentebbi kérdésére, hogy „hol az ítélet Istene?“ Akkor majd meglátjátok, hol van. És ez nem a messze jövőben lesz. A szö-

vetség angyla, aki sem nem az előző sorban említett „úr”, azaz Jahve, sem nem valamely új szövetség közvetítője, valami második Mózes; hanem egyszerűen a vallás angyla, az, akit az első sor szerint Jahve avégre küld, hogy tisztítson neki utat, állítsa helyre Jahvének népével való szövetségét, vagyis tisztítsa meg a zsidó vallást, azaz: Ezra. Jonathan targumistának az 1. 1. vben a *bejad mal'aki* szavakhoz tett megjegyzése: *cuius nomen appellatur Ezra scriba*, még annak az emléket őrzi, hogy valamikor Ezrát tekintették a zsidók restaurációjára küldött isteni követnek, és sokan e könyv szerzőjének is. Ez az angyal pedig, *akit ti kívántok*, ez a glossa rá dupláz a prófétának előző sorbeli ironiájára („akit ti kerestek”) imé jó, a *hinnék* participiummal a közvetlen küszöbön álló cselekvényt jelöli; tehát Ezra úti készülődései ekkor már folytak; **Azt mondja a seregek Jahvéja.**

7. Az angyal megjelenésének hatása.

(3, 2—7 a. 1. 2.)

6x4 soros strófa; betoldás, annak a szerzőnek a kezéből, aki a 2, 1—6. vben a degenerált papoknak a tóra körül elkövetett bűneiről írt. Az angyal út-tisztítási munkáját, melyet borzalmaiban és hatásaiban félreismerhetetlen eschatologiai értelemben az olvasztó tűzhöz hasonlít, abban látja, hogy a papságának általa szóvá tett bűneit eltisztítja, és Júda áldozata újra kedves lesz Jahvének, mint a régi szép időkben, Lévi aranykorában; és akkor Jahvé elő ítélre. De érdekes, hogy az ítéletet már egyáltalán nem eschatologikus színekkel rajzolja, hanem a régi prófétáktól kölcsönzött erkölcsi vonásokkal, és átmenetül alkalmazza Mal'aki következő (3, 7—12) megtérésre hívó szózatához. Az egész darab eredetének különben is az a magyarázata, hogy írónk nagyon közvetítetlennek találta a 3, 1-ről a 3, 7. skvre való átmenetet, és a 3, 1. bővebb kifejtésével és színezésével ezen akart segíteni. Nem vette észre, hogy ebben a közvetítetlenségben milyen retorikai erő van.

Első strófa: 2. A szövetségangyal, eljövételének napján, ami természetesen a Jahve napjával egy, olyan lesz, mint a tisztító tűz. **2. v.) És ki bírja ki eljövételének napját, És ki az, aki megáll megjelenésekor?** Felelet: senki. Írónk korában már dogma volt, hogy Jahvé napja félelmes és rettenetes: olyan lesz e napon a szövetségangyal is: *Mert ő, t. i. az angyal, olyan, mint az ércolvasztó tüze, És mint a ruhamosók lúgja.* A hasonlót kissé különös; de ez onnét van, hogy az első disti honban összefogja írónk a megjelenés napját, vagyis a Jahve napját magával a megjelenéssel, vagyis az angyal személyével, és amannak jellemzését emerre viszi át. De, hogy a *hú'* névmás tényleg az angyalra vonatkozik, azt mutatja a következő vers.

Második strófa: 3. v.) A szövetség angyla tisztító munkájának képes leírása. **3. v.) És leül az angyal, ércolvasztani,** héb.: ércolvasztva, **És ezüstöt tisztítani,** héb.: tisztítva. E kép eschato-

logikus színezete félreismerhetően. Látszik, hogy a szövetség anyagát interpolatorunk egynek veszi Jahvéval, illetve Jahve representansául tekinti. Holott Mal'aki Ezrát értette alatta.

Az egész nagy megtisztítási eljárás tulajdonképpen a papokra fog szorítkozni: *És megtisztítja Lévi fiait, És megderíti: valamely folyadéknak, itt az olvasztott ércnek lehiggasztását, salakjától való megtisztítását jelenti e szó, amit Kár. így fordít: „megfrisseli“ (magyar műszóval ez: megkészezi), a Rev. pedig így javít: „fényessé teszi“ őket, mint az aranyat. és ez halmozó betoldás, az ezüstöt, az első strófa utolsó sorá an csak ezüstről van ugyanis szó.*

Harmadik strófa: 3b. 4. v.) A papok illetén megtisztítása folytán ismét visszaáll Júda közt és Jahve közt az ősi ideális kultuszi viszony *És, miután salakjoktól így megtisztulnak, áldozat vivőivé lesznek igazságban: igazságosságban, azaz erkölcsileg igaz állapotban.* E stichosz tulhosszu, akinek tetszik, valamit kihagyhat belőle; talán *lajaveh*-t, vagy *maggisēi minchāh*-t. A fő az, hogy Lévi fiai *igazság* állapotába jutnak. 4. v.) *És ennek folytán kedves lesz Jahvénak Júda áldozata, nem úgy, mint most; És Jeruzsálem is kedves lesz neki, mint az ősi napokban, És mint a régi esztendőben.* A M ez: „És kedves lesz Jahvénak Júda áldozata s Jeruzsálemé; mint az ősi napokban“... stb., amit a fordítók valamennyien követnek; de mi a ritmus útmulatása szorint áttettük az *atnachot* a *Jeruzsálem* szó alól a *Júda* szó alá.

Negyedik strófa: 5a. v.) Ezek után eljő Jahve, és sietve végre hajtja az ítéletet a különböző vallási és erkölcsi bűnben leledzőkön. 5a. v.) *És, itt minden átmenet nélkül Jahve veszi át a szót. elközelgek hozzátok az ítéletre, És siető* (így izr. magy. is) *tanu leszek.* azaz, mivel itt a tanu a bíró is, minden hosszadalmas bizonyítás nélkül statarialiter jár el; és pedig a következők ellen: *A varázslók ellen és a házasságtörők ellen, és a hamisan eskvők ellen, akiket egy csoportba fog, tehát a házasságtörést a speciális vallási bűnök közé sorozza.*

Ötödik strófa: 5b. v.) Az előző strófa folytatása: a különböző socialis bűnök, és kívált a jövevények kizsárolása ellen. *És Jahve hamari tanú lesz tovább: azok ellen, akik „elnyomják“: erőszakosan megrövidítik a bérmunkás bérét, Az özvegyet és árvát. És akik jövevényt forgatnak ki, akinek rokoni összeköttetései nem lévén, gyámol nélkül áll a primitív társadalomban, tehát az istenfélelem annál inkább kívánná kiméletét, és nem félnek engem. Azt mondja a seregek Jahvéja.* Ezek a régi prófétákból ismert socialis bűnök.

Hatodik strófa; 6, 7a. 1. 2. v.) Átmenet Mal'aki következő felhívására. Az ítélet által sújtandó bűnök közül azért hagyta utoljára e jövevények ellenit, hogy ahoz fűzve említse fel itt valamennyinek gyökerét, az istenfélelem hiányát, és ehez kapcsolja aztán az ítélet megokolása képen annak megállapítását, hogy sem Jahve a bűn gyűlöletében, sem Jákób népe a bűn követésében

eddig ki nem merült: tehát most már ideje meghallgatni e felhívást: „térjetek hozzám“... stb. **6.** v. *Mert, így okolja meg ítéletre való eljövételét, én, Jahve, meg nem változtam, még mindig az „ítélet Istene“ (2, 17.) vagyok, És ti, Jákób fiai, ki nem merültetek, t. i. a bűn követésében, mint ezt a 7a. 1. 2. v.) leszögezi: Atyáitok napjaitól fogva eltértek szabványaimtól, És nem tartottátok meg.* Ezzel létesített interpolatorunk zökkenés nélküli sima kapcsolatot a 3, 1. v. és a következő „Térjetek hozzám“ stb. között.

8. A tized körüli bűnök,

(3, 7—12)

3x6 soros strófa. Itt már ismét Mal'aki korában vagyunk és eszmevilágában mozgunk, amelyből az imént, a most letárgyalt interpolatio kiragadott bennünket; és így nincs okunk megtagadni e darab mal'aki eredetét. Mint Haggai idejében a szárazságot (Hagg. 1, 11.), úgy most a sáskajárást (3, 11.) és az az által okozott szegénységet és nyomott hangulatot használták fel a világius érzületük a skepsis terjesztésére, és gyakorlatilag akkor az építési kedv lohasztására, most pedig a tizedfizetés megtagadására. Azonban, mint akkor Haggai, úgy most Mal'aki is megfordítja a hitetlenek okoskodását, és úgy veri vissza őket: a sáskajárás nem lehet oka a ti ed megvonásának, mert a tized megvonása az oka a sáskajárásnak. Hogy mily jelentőséget tulajdonít a tizednek, azt mutatja az, hogy itt egyenest abba helyezi a megtérést, és azt Jahve és népe egyesülésének, az üdv. megvalósulásának előfeltételül teszi. Ez a magyarázata annak, hogy e próféciát a Jahve eljövételéről szóló prófécia (2, 17; 3, 1.) után teszi: hogy Jahve Ezrát uttisztításra Jeruzsálembe küldi, az annak a jele, hogy ő maga is akar jönni az üdv megvalósítására, menjetek tehát elébe féluton a tizedfizetéssel; térjetek hozzá, ő ime most hozzátok akar térni! Prófétánknak ezen a felfogásán nincs mért megütödni, mert a zsidó egyház államegyház volt u. yan, de a királyi kincstárból húzott jövedelme csak olyan félszerény támogatás volt, mint a mi államsegélyünk, és hogy a tizedfizetés megcsappanása milyen veszéllyel fenyegette az egész egyház fennállását, azt következtethetjük Neh. 13, 10. skvből.

Első strófa: (7a 3. 4. b—9. v.). A nép, (a 11. vből tűnik ki, hogy a sáskacsapás ürügye alatt) a tizedet megnyirbálja, nem gondolván arra, hogy ez, kivált most, mikor Ezrának készülő isteni követsége az üdv megvalósulását küszöbön állónak mutatja, Istentől való elpártolás. Prófétánk itt figyelmezteti erre, és megtérésre inti. **7a 3—4b v.)** A tárgyalást az intelemmel kezdi, mely közvetítés nélkül, de annál határozottabban, a 3, 1-vre támaszkodik. A helyzet az, hogy a szövetség anygala már jó. Ebben a helyzetben újra felcsendül Zak 1, 3. felhívása prófétánk ajkain, Jahve részéről még unszolóbban, mint akkor: **Térjetek hozzám, hogy hozzátok térhessek, az ige cohort! Azt mondja a seregek**

Jahvéja; e mondat a strófán kívül esik, lehet, hogy későbbi betoldás is. Vagy lehet, hogy eredetileg rövidebb volt, csak ennyi: *mond Jahveh*, úgy hogy még befért az első sorba. A helyzet ugyanaz, mint Zak. idejében volt, tehát prófétánk célzatosan veszi fel az ő felhívását. Akkor a templomépítés folytatásával, most az egyházi szervezet fentartására szükséges tized pontos fizetésével kellett megtérni, azaz az üdv megvalósítását előkészíteni. És **azt mondjátok: miben térjünk meg?** E kérdés itt nem annyira ellenvetéstől szolgál, miképen az eddigi tárgyalásoknál láttuk e helyen, mint inkább a tárgyra való átmenetül. **8. v.)** A kérdésre kérdéssel felel: **Megrövidítheti é ember istent?** Az elhallgatott felelet: nem! Erre jó a kérdés befejezése: **Hogy ti engem megrövidítetek?** Mintha mondaná: csak azért kérdeztem, mert ti elkövetitek ezt a lehetetlen dolgot, engem, Jahvét, megrövidítetek, és hozzá még tagadjátok: **És azt mondjátok: miben rövidítettünk meg?** Most már eljutott tulajdonképeni tárgyhöz: **A tizedben és a rovatalban:** A nevek előtt nincs *be* praepositio, mert az író csak egy energicus felkiállással akarja az elmulasztott dolgokat eszökbé juttatni: a tized és a rovatal! A tizedre nézve I. Gen. 28, 22; Deut 14, 22-29; 26, 12; Ám. 4, 4. A rovatalra Deut. 12, 6. 11. 17. **9. v.** E felett való megbótráncozásának egy glossator, a stylus rokonságról ítélve ugyanaz, aki 2, 1-8-at irta I. (*hammeéráh* 2, 2.), a következő felkiállással ad kifejezést: **Ti vagytok az átokkal megátkozva, és ti rövidítetek meg engem, óh egész nép!** E glossa annak az általános felfogásnak a természetellenességét akarja éreztetni, hogy aki átok alatt (: inségben) van, az a tizedet és egyházi rovatalt megnyirbálhatja. Ellenkezőleg, éppen annak kell nagyon pontosan fizetni, mint ezt a következő strófa tényleg ki is fejt.

Második strófa; 10. v.) Fizessék a tizedet pontosan (tehát ebben áll a megtérés, amire az első strófa elején felhívott), és akkor Jahve megszünteti a szárazságot, és az üdvigéreknek azt a részét, mely anyagi jólétre vonatkozik, fényesen megvalósítja. **10. v.) Hozzátok be az egész tizedet, hiánytalanul, ne megnyirbálva, a raktárba, Hogy legyen élelem házamban:** legyen miből tartani a templomi személyzetet és fedezni a szükséges egyházi kiadásokat. **Kisértsetek csak meg ezzel,** t. i. a tized teljes megfizetésével, ne olyan beszédekkel, mint 1, 2; 2, 17. stb. **Azt mondja a seregek Jahvéja, Ha nem nyitom-é meg** (vagy lehet így is: *Bizony megnyitom*) **nektek az ég csatornáit, És öntök é ki nektek áldást elégségig?** héb.: „mígnem nincs szükséglet“.

Harmadik strófa: 11. 12. v.) Ez nem 3 distichonból áll, mint az előzők, hanem 2 tristichonból. Ebből látszik, hogy a szárazság mellett sáskacsapás is súlytotta ekkor a népet. Jahve ezt is megszünteti, ha megtérnek, és Judeát új paradicsommá teszi. **11. v.** Az első tristichon értelme ez: hozzátok be a tizedet egészen, És akkor én **elátkozo** (I, 2, 3.) **nektek: értetek az evőt: a sáskát, Hogy ne rontsa el nektek, felesleges dat. incomm. a talaj**

gyümölcsét, És, egészíti ki a talaj gyümölcsét, ami alatt a gabona félékét értette, a gyümölcs félék legfőbbikével: ne rúgjon el — magyarul így mondják, mikor virágját terméketlenül lepergeti — a szőlőtő a mezőn, azt mondja a seregek Jahvéja; ez utóbbi mondat itt felesleges, mert a következő tristichon is ezzel végződik, és valószínűleg onnét csuszott át ide is. **12. v.)** A második tristichon a megtérés feltétele alatt kilátásba helyezett üdvöt festi. És akkora lesz a jólét és boldogság, hogy **boldognak mond** (héb. plur.) **titeket minden nemzet, Mert ti lesztek a jótetszés,** t. i. Isten jótetszésének, **országa:** az az ország, melyben Istennek kedve telik, **Azt mondja a seregek Jahvéja.**

9. A Jahve napja.

(3,13—21.)

4x6 soros strófa; a 19. v. toldás. Azt az alapgondolatot, amiből az ismertetett vallási hanyatlás összes eddig tárgyalt jelenségei fakadnak, a világiás érzületűeknek ebben a tételében foglalja össze prófétánk: „hiábavaló az Isten tisztelete“. Ez az ő nyelvökön azt jelenti, hogy nincs neki gyakorlati haszna; nincs különbség Isten előtt igaz és istentelen között. Itt, ez összefoglaló és befejező próféciajában most ezzel száll szembe Mal'aki. Igen is hasznos az Isten tisztelete, és igen nagy különbség van az Isten tisztelői és nemtisztelői között, mert amazok könyvre vannak véve Jahve előtt (ez az „életnek könyve, Fil. 4,3; Jel. 3,5. stb.), és a Jahve napján porba tiporják és megsemmisítik emezeket. Ezzel a kilátással végződik könyvünk. Amiből látszik, hogy az Ezrá előtti időkben a hangulat már nagyon ki volt élesedve a két párt között. És tudjuk, hogy a híthűek, vagy, ha úgy tetszik, orthodoxok, a judai gyülekezetben csak a persa állam segítségével tudtak a helyzet uraivá lenni.

Első strófa: 3,13—15a. v.) A próféta ismert tárgyalási módján feltünteti a világiás érzületűek alaptételét: hiába való az Isten tisztelete; és rajzolja ezen alapuló gondolkodás módjukat. **13. v.) Merészek lettek:** nagy erőre emelkedtek, Kár: elhatalmaztak **ellenem beszédeitek, azt mondja Jahve; És azt mondjátok: mit beszélgettünk ellened? 14. v.) Azt mondtátok: hiábavaló Istent tisztelni,** héb.: szolgálni, És: mi haszna, hogy megtartottuk szolgálatat, *mismeret:* megőrizni való; tiszt: megtartottuk az általa ránk bízott tisztet, t. i. az izr. vallást; És **hogy gyászban qedórannit** (hap. leg.) **jártunk** a fogságtól fogva mind máig bűnbánó hangulatban éltünk **a seregek Jahvéja előtt? mippenéj** szinte inkább: tőle való féltünkben. Ebben az ellen a fogságban diadalra jutott prófétai felfogás ellen való nyárspolgári visszahatás nyilatkozik meg, mely a fogság szenvedéseit a bűnök megérdemelt büntetéséül vette, alázattal elviselte, és bűnbánattal és Jahve akaratának pontos teljesítésével törekedett. alóla felszabadulni és az ígért üdvöt kiérdemelni. Mivel az ígéretek teljesülése folyton

halasztást szenvedett, a nyárspolgári ész levonta a következtetést: mind ez eddig nem ért semmit, nem érdemes tehát tovább folytatni. **15a. v.) Most hát mi, akik nem tartozunk a hitetlenekhez, de, mint ma mondanak, „felvilágosodott hitfelek“ vagyunk, boldogoknak mondjuk a kevélyeket!** zéd volt a világias gondolkodásuak jelzője, mert lenézéssel kezelték a hívők messiási váradalmait. Hogy miért mondják boldognak ezeket a nyárspolgarok, azt igazi zsidó lélekkel fejtí fel a következő strófa két első sora.

Második strófa: 15b. 16. v.) A nyárspolgaroknak ezt a hitetlen gondolkodást helyeslő beszéde az istenfíloket gondolkodóba ejtette; de Jahve erre feleletül és vigasztalásul könyvre vétette neve félőit. **15b. v.) Gyarapodtak is istentelenséget cselekvők, Istent is kísértettek,** egyenesen azzal a kihívó célzattal követték el veszedelmes bünöket, hogy ne lássuk, igaz-e, hogy Isten mindent lát, és bünt büntetlen nem hagy, mégis megmenekültek. Ime a taliön alapuló izraelita vallásosság kendőzetlen arca: ha a vallás parancsainak szigorú megtartásával lehet anyagi gyarapodást elérni, jó; ha anélkül, ha bünös úton, az még jobb, mert könnyebb és olcsóbb. Boldog, aki bünt követett el, és haszna lett belőle. Ezek a beszédek az istenfílokre nagyon kinosan hatottak, ezért Jahvé könyvre vétette őket. **16. v.) Akkor, az ilyen beszédek hallatára, beszélgettek, akik Jahvét félik, egymással,** héb.: férfi felebarátjához, **Jahve meg figyelt és hallgatta.** Hogy mit beszélgettek, azt nem tartja szükségesnek megmondani. Elég az, hogy Jahve meghallotta, és intézkedett a dologban: **És emlékkönyv íratott színe előtt Azokról, akik Jahvét félik, és nevét megbecsülik,** azaz ezek emlékkönyvre vétettek, hogy mi célból, azt a következő strófa mondja meg.

Harmadik strófa: 17. 18. v.) A könyvre vétel célja az, hogy neve félőivel Jahveh megjelenésekor úgy bánják, mint atya fiaival; amiből a nyárspolgarok megláthatják, hogy mégis csak van különbség hívő és hitetlen között. **17. v.) Es lesznek nekem, azt mondja a seregek Jahvéja, Azon a napon,** héb.: arra a napra, **amelyet én szerzek,** héb.: „csinálok“, ezt nem helyes így fordítani: „amelyen én cselekszem“, ezt már a part. alak is kizárja: Jahve már most csinálja, készíti azt a napot, t. i. a Jahve napját, amelyre az istenfílok elő vannak jegyezve, hogy akkor legyenek tulajdonommá, azaz hogy a legbensőbb személyes viszonyba lépjenek vele. És kedvezek nekik, mint férfi kedvez fiának, **Aki neki szolgál.** Akik most, e nehéz körülmények közt megmaradnak Jahve szolgálatában: kitartanak vallásában, azok akkor majd az ő atyai kedvezését élvezik. Azon a napon kitünik majd, hogy mily nagy különbség van a hívők és hitetlenek közt. **18. v.) Usabtem nem: És megtér ek,** hanem adverbialiter: **És ismét meglátjátok a különbséget,** mint hajdan Epyptomban az elsőszülöttek megölésekor (Ex, 11, 7.) az igaz és istentelen között; **Az Isten tisztelője közt,** héb.: „az Istennek szolgáló“, t. i. a közt, aki vallásos kötelességeinek híven eleget tesz, és a közt, aki

öt nem tiszteli, héb.: „szolgálja“. 19. v.) Mert, itt azt magyarázza egy prózái glossa, hogy miképen fog nyilván valóvá lenni az igazak és istentelenek közti különbség, illetve, hogy amazokkal szemben (l. 17. v.) mi sors vár emezekre: *imé az a nap, melyet a 17. v. szerint Jahve csinál, jön, égve, mint a kályha; és a kévélyek mind és istentelenség cselekvői mind polyvává lesznek, és megégeti őket az az eljövendő nap, azt mondja a seregek Jahvéja, úgyhogy nem hagy nekik gyökeret és ágat.* Ez a pusztulás teljes képét szemlélteti.

Negyedik strófa: 20. 21. v.) Az igazak számára ez a nap fényes és örömteli diadal napja lesz, melyen porba tiporják a hitetleneket. 20. v.) És kél nektek, nevem félői, igazság: jogotokhoz jutásnak, diadalotoknak napja, és, egészíti ki a képet egy glossator, *gyógyulás a szárnyain:* az égen felragyog egy nap, mely a hívők igazságát: diadalát világosságra hozza, és szárnyain gyógyulást hoz nekik minden mostani sebeikre. És előjöttek, eddig háttérbe oltak szorítva, és ugrándoztok, *pistem a pús* ige qál perf. plur. 2-ik személye, *pastem* helyett, l. GK 26. 44. §. d.: mint az istálló borjuk, héb.: „istálló borjai“. A féktelen örömköltőrést festi ez a falusi udvarból vett kép. 21. v.) és széttiporjátok, hap. leg. az istenteleneket, Mert porrá lesznek talpaitok alatt. Azon a napon, amelyet én szerzek, Azt mondja a seregek Jahvéja.

10. A gyűjtő záradéka.

(3, 22—24.)

3x4 soros strófa. Az újabb magyarázók mind későbbi toldásnak tartják. Kétségtelenül a gyűjtő záradéka ez. Azonban az egész Dodeka prophetonhoz, mint némelyek sejtik kevésbbé volna alkalmas; annál alkalmasabb Mal'akihoz, és kivált annak utolsó próféciájához. Ehez csatol ugyanis egy komoly intést a Jahve napjáról szóló versek hatása alatt (22. v.), és egy téves váradalmak megelőzésére szolgáló kiegészítést (23. 24. v.)

22. v.) Emlékezzetek meg, az ítélet napjáról szóló szavak hatása alatt, Mózesnek, szolgálómnak tórájáról, Amelyet parancsoltam a Hóreben. Ebben szófőrünk a Deuteronomiumhoz csatlakozik (Deut. 1, 6.), de ebből nem következik, hogy a P-t, mely szerint a Színai volt a mózesi törvényadás, még nem ismerte. A hegy neve mellékes, mivel mind a kettő egy volt. De az a szokás, hogy a tórát a Mózes tórájának emlegetssék, csak a P. után lett közönségesse. Arról kell megemlékezni, hogy e tórát Jahve Egész Izráelre nézve Szabványokul és jogszabályokul parancsolta, tehát meg kell tartani, hogy az ítélet napján azok sorsára ne jussunk, akik azt mondják, hogy „hiábavaló Istent tisztelni.“ (3, 13.)

23. v.) Az ítéleshez itt egy tanítást csatol, melynek az a célja, hogy kipótolja prófétáknak egy hiányát, nevezetesen azt, hogy nem mondja meg, hogy a Jahve eljöveteletét előkészítő „szövetség angyala“ (3, 1.) Ilyés lesz. E a gondolat csak Mal'aki

után fejlődött ki, de Szira' Jézus (48, 10, skv.), úgy látszik, már itt találta könyvtünkben. E toldással azonban nem csak az a célja szóférünknek, hogy a 3, 1. v. e hiányát pótolja, hanem nyilván láthatólag az is, hogy óvjon a 3, 13-21. vnek olyan magyarázatától, hogy a Jahve napja hamar eljön, vagy még inkább attól, hogy ily felfogás mellett a jóslat késéséből kétely támadjon, hogy ha eddig nem teljesedett, nem is fog teljesedni. Meg kell gondolni, adja kezünkre szóférünk, hogy itt nem olyan hirtelen dologról van szó: előbb még el kell jönni Illyésnek, és a többi csak azután várható. *Ime én elküldöm nektek Illyést, a prófétát, Mielőtt eljő Jahve napja* (itt Jahve beszél Jahve napjáról, ami mutatja, hogy a kifejezést már egységes, összetett szó gyanánt kezeli), *A nagy és a félelmes.*

24. v.) Illyés eljövételének célja, hogy a gyülekezetben dúló belviszályt lecsendesítse, mert így, ahogy szóférünk korábban voltak az állapotok, Jahve, ha ítéletre eljőne, az egész országot chérem alá volna kénytelen vetni. *És atyák szívét fiakhoz fordítja, És fiak szívét atyáikhoz*, a vallásos viszályok mindig az atyák és fiak, az idősebb és fiatalabb nemzedék között szoktak dúlni, lévén az atyák természet szerint conservativebbek, a fiak radikálisabbak. Belső békét hoz létre a gyülekezetben, *Nehogy eljöjék és megverjem Az országot szentségátokkal.* A „chérem“ et így próbáltam jól visszaadni. Mert a chérem szentség, mint az áldozat; de megsemmisítő, mint az átok.
